

УКРАИНСКАЯ ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ
КИЕВСКАЯ ДУХОВНАЯ АКАДЕМИЯ

Свящ. Ростислав Ярема

**Вчення преподобного Єфрема Сиріна
про чесноти**

Сканирование и создание электронного варианта:
Библиотека Киевской Духовной Академии
(www.lib.kdais.kiev.ua)

Киев
2012

Священик
Ростислав ЯРЕМА
КАНДИДАТ БОГОСЛОВ'Я

ВЧЕННЯ ПРЕПОДОБНОГО
ЄФРЕМА СИРІНА
ПРО ЧЕСНОТИ
(за аскетичними творами)

Українська Православна Церква
Київська Митрополія
Київ • 2007

За благословенням архієпископа Львівського і Галицького Августина

Священик Ростислав Ярема

Вчення преподобного Єфрема Сиріна про чесноти (за аскетичними творами). Перекл. з російської. — Інформаційно-просвітницький центр Києво-Печерської Лаври, 2007. — 52 с.

Книжечка, яку читач тримає у руках, розповідає про християнські чесноти. Християнська чеснота — це моральна потреба людини в добрих вчинках. Але внутрішній настрій кожної людини може вельми відрізнятись і бути неоднаковим у різних людей, тому святі отці й говорять про різні чесноти: про утриманість, чистоту і цнотливість, про любов до Бога і ближнього, про молитву, покаєння і страх Божий.

У книзі зібрано описи цих чеснот за вченням преподобного Єфрема Сиріна, а також дано поради щодо подолання тих перешкод, які неодмінно виникають у людини на шляху до їхнього здобуття.

Сподіваємось, що вона буде цікавою і принесе багато духовної користі читачам, її також можна рекомендувати педагогам і учням старших класів середніх шкіл, коледжів та інших середніх спеціальних навчальних закладів до вивчення курсу «Основи християнської етики».

Священик Ростислав Ярема у 2000 році закінчив Московську Духовну Академію. У 2006 році він захистив кандидатську дисертацію на тему «Державно-церковні відносини та Львівський Церковний Собор 1946 року». У 2007 році закінчив аспірантуру МДА.

На сьогодні священик Ростислав служить у московському храмі. Це не перша книга ієрея Ростислава: він виступив як координатор видання книги й буклету про свій храм, які вийшли друком у 2004 році, до 100-річного ювілею храму. У 2005 році були видані ще дві книги священика Ростислава: «Влада і Церква напередодні Львівського Церковного Собору (1944–1946 рр.) та «Автокефалістські розколи в Україні (УАПЦ і УПЦ КП) у 1990-і роки».

На обкладинці: преподобний Єфрем Сирін. Ікона XIX ст. Москва.

© Священик Ростислав Ярема, 2007

ВСТУП

В історії християнства IV століття іменується «золотим століттям» святоотецької літератури. У той час особливо була явлена сила богословської думки таких святих отців і вчителів Церкви, як святителі Василій Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст, Григорій Нисський, Амвросій Медіоланський, преподобний Макарій Єгипетський. До їхнього сонму церковний розум додав і преподобного Єфрема Сиріна, який в історію Церкви увійшов насамперед як проповідник християнської моралі й учитель покаєння. Метою даної роботи і є розкриття вчення про чесноти цього отця Церкви, чиї екзегетичні, аскетичні, полемічні та літургійні твори стали частиною її Священного Передання.

Окрім творів самого преподобного, що видані у восьми томах, існує ряд робіт, в яких досліджуються його життя і творчість. У Санкт-Петербурзькій Духовній Академії збереглися дві дореволюційні студентські роботи: А.Светлова «Святой Ефрем как проповедник» і Н. Добромислова «Святой Ефрем как толкователь ветхозаветных священных книг». Із сучасних досліджень назвемо такі роботи, присвячені творам святого: «Аскетический подвиг по творениям преподобного Ефрема Сирина» игумена Никанора (Абрамова); «Преподобный Ефрем Сирин и особенности его проповедничества» диакона И. Касьяна; «Раскрытие христианского учения о покаянии (по творениям святого Ефрема Сирина)» монаха Варфоломея (Калугина); «Христианское учение о добродетелях, условиях и средствах к их достижению (по творениям преп. Макария Египетского и преп. Ефрема Сирина)» А. Кохно; а також роботу К. Романова «Догматическое учение по творениям преподобного Ефрема Сирина».

Дана книга складається зі вступу, дев'яти розділів і висновку. В першому розділі вміщено короткий життєпис преподобного Єфрема, а також загальний огляд його творів. У другому розділі розповідається про розуміння чесноти як такої самим преподобним.

У наступних розділах дано систематичний виклад його вчення про ті чесноти, які преподобний відзначає особливо: про смирення, смиренномудрість і лагідність (3-й розділ), про терпіння та послух (4-й розділ), про молитву, пост і справи милосердя (5-й розділ), про утриманність, цнотливість і чистоту (6-й розділ), про покаяння (7-й розділ), про любов до Бога і ближнього (8-й розділ), про страх Божий (9-й розділ). Завданням автора було зібрати разом описи цих чеснот, наведені в різних творах преподобного, вказати на їхні ознаки, й плоди, що вони приносять, а також необхідні засоби до їх здобуття та поради щодо подолання перешкод, які виникають на шляху подвижника.

За основу викладу вчення преподобного про чесноти взято його твори, переважно аскетичні.

Розділ I

Життя і труди преподобного Єфрема Сиріна

Джерелами свідчень про життя преподобного Єфрема Сиріна є, насамперед, його власний твір «Викриття себе самого та сповідь»¹ і «Похвальне слово преподобному Єфрему», написане Григорієм Нисським², а також сирійські життєписи, що збереглися: стислий і два розширених (один з яких цілком увійшов до 3-го тому творів преподобного Єфрема Сиріна сирійською мовою)³ і, нарешті, «Церковна історія» Ермія Созомена, грецького історика V століття⁴.

Із сучасних джерел найдокладнішим життєписом преподобного Єфрема є нарис бакалавра Московської Духовної Академії протоієрея А.К.Соколова, доповнений проф. М.Д.Муретовим. Цей нарис був надрукований в першому томі творів преподобного як передмова⁵.

Преподобний Єфрем народився на початку IV століття в Низибії, великому й багатолюдному місті Сирії, чому й почав у подальшому іменуватися Сиріним. Його батьки були працелюбними, але небагатими землеробами, про що він сам і говорить: «Прадіди мої були бідні, годувалися милостинею. Діди, які благоденствували в житті, були землеробами. Батьки займалися тим самим і були неважливою (тобто далекою — *св. Р.Я.*) ріднею з міськими жителями»⁶. Відрізняючись доброчесним життям, батьки намагалися виховати сина в строгому послуху та страху Божому (хоча в деяких джерелах батьки преподобного називаються язичниками)⁷. Але це було нелегко: в роки отрочтва Єфрем часто засмучував батьків своєю

¹ *Преп. Ефрем Сирин*. Творения. 8 т. Т. 1. Сергиев Посад, 1907. С. 23–29. [Далі: *Творения прп. Ефрема Сирина*].

² *Свт. Григорий Нисский*. Творения. Ч. 8. М.: Тип. В. Готье, 1872. С. 3. [Далі: *Свт. Григорий Нисский*. Творения].

³ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 1. С. 2.

⁴ *Созомен Э.* Церковная история. СПб.: Тип. Фишера, 1851.

⁵ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 1. С. 1–76.

⁶ Там же. С. 168.

⁷ *Арх. Филарет (Гумилевский)*. Историческое учение об отцах Церкви. Репринт. Изд. Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 1996. С. 99. — Див. також: *Барсов Н.* Ефрем Сирин // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона / Под ред. И. Е. Андреевского и др. Т. 22. СПб., 1894. С. 695–696.

дратівливістю, а в юнацтві — безглуздими захопленнями та сварками. «Ще в молоді роки, — говорить він у своїй «Сповіді», — дав я обітницю; однак в недовгі ці роки був я злорікою, бився, сварив інших, сперечався із сусідами, заздрих, до подорожніх був немилосердний, з друзями жорстокий, з бідними грубий, через дріб'язкові справи влаштовував сварки, чинив безглуздо», — і навіть сумнівався у Промислі Божому, доки не був напоумлений з неба. Сталося це так: одного разу через несправедливе звинувачення у крадіжці овець, Єфрем був ув'язнений у темниці. Перебуваючи у глибокому смутку, Єфрем раптом почув уві сні голос, який закликав його до покаяння: «Будь благочестивим, і зрозумієш Промисел; переглянь у думках усе, що ти думав і що робив». Пізніше, оправданий на суді й звільнений з темниці, Єфрем зрозумів, «що є Око, яке над усім надзирає». Ще перебуваючи у темниці, він дав обіцянку присвятити своє життя покаянню, а тому, коли повернувся додому, незабаром залишив світ і віддалився у гори до самітників, де став учнем святого Якова, в майбутньому святителя Низибійського⁸.

Під духовним керівництвом святого Якова преподобний Єфрем набирився досвіду в послуху та молитві, і досить скоро через свої подвиги здобув смирення і покірність Божому Промислу. Потім святитель доручив йому виголошувати проповіді й навчати дітей, що спонукало Єфрема наполегливо вивчати Святе Письмо. З часом він став душею богословської школи міста Низибії. Він досяг глибокого знання Слова Божого і прославився як учитель покаянного плачу. «Безперервно плакати для Єфрема було те саме, що для інших дихати повітрям, — говорить святитель Григорій Нисський. — Хто читатиме його писання, той побачить, що він плаче не лише тоді, коли говорить про покаяння, але й у похвальних словах, де інші зазвичай виражають радість»⁹.

За благочестиве подвижницьке життя християни ставилися до преподобного Єфрема з глибокою повагою та любов'ю і дивилися на нього як на святого. Одного разу, коли на нього звели наклеп, звинувачуючи у важкому гріху, він добровільно прийняв на себе провину. Але чутки про це викликали велике збентеження серед

⁸ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 1. С. 5–9.

⁹ Там же. С. 63. — Див. також: *Свт. Григорий Нисский*. Творения. С. 269–270.

народу, і для припинення його преподобний чудесним чином показав, що його звинуватили марно.

У 325 році святитель Яків узяв преподобного із собою в Nikeю на I Вселенський Собор, де Єфрем захищав православне сповідання віри від хибного вчення Арія. Повернувшись на батьківщину після Собору, преподобний Єфрем залишався у святителя Якова в послуху до самої його кончини, яка сталася у 338 році¹⁰. Після захоплення у 363 році Низибії персами преподобний, як і багато інших християн, залишив місто й вирушив до міста Едесси. Він оселився в його передмісті, в одному з монастирів, де проводив суворе подвижницьке життя у безперервній молитві, роздумах про Бога, пильнуванні, пості й продовжував займатися вивченням Святого Письма. Незабаром до його усамітненої печери почало сходитися багато людей, бажаючи отримати від нього напучення. Преподобний повчав народ в промовах і на письмі вірі та благочестю, а потім відкрив у Едессі училище, з якого згодом вийшло багато знаменитих учителів Сирійської Церкви. Крім того, преподобний поклав початок рухові, спрямованому до відродження чернечого життя в Сирії та сусідніх з нею країнах. Його писання до ченців лягли в основу пізніших чернечих статутів Сирійської Церкви.

Преподобний Єфрем відрізнявся крайньою незлостивістю та лагідністю, якими він перемагав зло й напоумлював заблудлих. Він переконував своїх слухачів проводити добродієсне життя й строго викривав лжечителів, які хвилювали тоді християнське суспільство. Багато язичників, чуючи проповідь святого Єфрема, наверталися до християнства. Відомо кілька випадків, коли преподобний спонукав до покаяння блудниць. Так, коли одна з них, бажаючи спокусити або хоча б розгнівати святого, схилила його на гріх, преподобний покірною погодився, але запропонував зробити гріх на багатолюдній міській площі. Блудниця з подивом запитала, як він не соромиться людей, на що почувла відповідь: якщо ми боїмося осуду людей, то чи не більше варто боятися Всевідаючого Бога? Присоромлена відповіддю преподобного, блудниця принесла покаяння й залишила порочне життя¹¹.

¹⁰ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 1. С. 11–12.

¹¹ Там же. С. 15.

Після багатьох років суворого усамітнення в Низибії та Едессі преподобний Єфрем вирушив до Єгипту, де подвизався разом з єгипетськими пустельниками, брав участь у богословських суперечках з аріанами й написав багато зі своїх творів. Тут, на Нитрійській горі, як пише сам преподобний, він насолоджувався бесідами з богобоязливим ченцем Паїсієм, відвідував інших єгипетських подвижників, залишивши серед них добру згадку про себе, як про вельми просвічену Богом людину¹².

Повертаючись з Єгипту, він здійснив подорож до Кесарії Каппадокійської, щоб побачити святителя Василія Великого, отця й учителя Церкви. Святитель Василій хотів висвятити преподобного Єфрема на пресвітера, але той, вважаючи себе негідним священства, у відповідь на настійну вимогу святителя, згодився прийняти лише сан диякона¹³. Коли помер єпископ Едесси, святитель Василій, бажаючи звести його на Едеську кафедру, відрядив до преподобного Єфрема своїх учнів. Тоді Єфрем, аби уникнути слави, удав із себе божевільного і юродствував доти, поки в Едессі не був обраний новий єпископ.

Останні дні свого життя преподобний хотів провести в Едеській пустелі, перебуваючи в молитві й пості. Але Промисел Божий ще раз прикликав його на служіння ближнім. Коли в Едессі трапився голод, преподобний Єфрем вийшов із самотності й силою свого слова спонукав багатьох людей надати допомогу нужденним. На зібранні пожертвування преподобний улаштував в Едессі богадільню. З настанням урожайного року він знову відійшов до своєї печери. Незабаром преподобний Єфрем занедужав. Передчуваючи свою близьку кончину, він написав заповіт і мирно спочив, за одними джерелами, у 372-му, а за іншими — у 373 році¹⁴.

Преподобний Єфрем Сирін шанувався всіма у Церкві і за своє подвижницьке життя, і як видатний учитель багатьох поколінь християн. Ось що пише святитель Григорій Нисський про преподобного Єфрема: «Відкинувши всі земні уподобання, віддавши себе

¹² *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 1. С. 32–35.

¹³ Там же. С. 38.

¹⁴ Там же. С. 51–53. Слід сказати, що перед дослідниками життя і творчості преподобного Єфрема стоїть ще чимало проблем – і щодо хронології його життя, і щодо висвітлення багатьох фактів життя і творчості преподобного.

безперестанній молитві, постуванню, пильнуванню, богомисленню некорисливості, справам милосердя й служіння ближнім, надзвичайно смиренний подвижник, ревний і тонкий викривач єретиків, невтомний і глибокодумний тлумач Святого Письма, щирий і талановитий піснєписець, винятковий знавець серця людського й найпалкіший проповідник покаяння та морального відновлення, — преподобний Єфрем воістину вмів у собі все те, що складає відмінні риси людини Божої». І далі святитель продовжує: «Прославляти мені потрібно того, котрий на вустах у всіх християн — Єфрема, життя якого й учення сяють в усьому світі. Бо він відомий майже всьому земному світові, хіба тільки ті його не знають, які не знають і велике світило Церкви — Василія Великого»¹⁵. А блаженний Ієронім пише, що преподобний Єфрем досягнув такої слави, що його писання в деяких церквах читалися після Святого Письма¹⁶. Про значення творів святого Єфрема для його сучасників свідчить і той факт, що багато які з них ще за життя преподобного були перекладені грецькою мовою¹⁷.

Твори преподобного Єфрема Сиріна за змістом можна розділити на екзегетичні (що тлумачать Святе Письмо), духовно-моральні (аскетичні), догматико-полемічні (богословські) та літургійні.

Екзегетичні твори займають значне місце у святоотецькій спадщині преподобного Єфрема, тому що він відомий як один із кращих і глибоких тлумачів Святого Письма. Святитель Григорій Нисський пише, що преподобний Єфрем дав тлумачення на все Святе Письмо Старого й Нового Завіту, «почавши від Створення світу й до останньої благодатної книги»¹⁸, у чому йому допомагало знання єврейської мови і звичаїв багатьох східних народів. У тлумаченні священ-

¹⁵ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 1. С. 53–54. – Див. також: *Свт. Григорий Нисский*. Творения. С. 260–263.

¹⁶ *Архиепископ Филарет (Гумилевский)*. Историческое учение об отцах Церкви. Репринт. Изд. Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 1996. С. 105.

¹⁷ На думку протоієрея А.К. Соколова, преподобний Єфрем писав сирійською мовою (див.: *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 1. С. 55). Але архієпископ Філарет (Гумілевський) вважає, що деякі твори «написані були преподобним Єфремом і грецькою» (див.: Цит.вид. С. 107)

¹⁸ *Свт. Григорий Нисский*. Творения. С. 268.

них текстів преподобний Єфрем дотримувався переважно буквального значення, тому що належав до Антиохійської богословської школи¹⁹, але він не залишав без пояснення й тих місць, де розумів таємничий зміст Письма.

У своїх духовно-моральних творах преподобний Єфрем постає проповідником християнського аскетизму, і передусім — покаяння. Преподобний ні про що інше не говорив і не писав так багато, як про потребу безперестану оплакувати свої гріхи, і сам був проникнутий почуттям постійної і глибокої скрухи. У «Настільній книзі для священно-церковно-служителів» так говориться про преподобного Єфрема: «Знання духовної природи людини, надбане шляхом постійного самозаглиблення, поблажлива любов до занепалої, немічної людини, засвоєна з пізнання власних немощів і з міркування про велику любов до людей Іскупителя, сердечність і полум'яне натхнення, що просвічуються в кожному повчанні вчителя-аскета, — ось ті якості, що надають особливої привабливості його творам, які неперечно діють безпосередньо на серце й волю читача. Повчання святого Єфрема вражають і скрушують страхом душу, але водночас і втішають, сповнюючи її розчуленням і змушуючи проливати сльози»²⁰. Преподобний Єфрем проповідує необхідність особистого подвигу, насамперед подвигу віри в смиренному засвоєнні істин Православ'я, і подвигу християнського життя.

В епоху великих богословських суперечок, коли жив преподобний Єфрем, вороги Святої Церкви з особою силою намагалися похитнути основи православної віри. І у своїх догматико-полемічних творах преподобний Єфрем виступив як захисник істини, протистоячи єретикам, які своїми псевдовченнями бентежили християн Едеси. Єретики викладали вчення у віршованій формі й цим багатьох зваблювали у свої омани. Тому преподобний Єфрем відповідав їм також віршами, чим сприяв поверненню своїх співвітчизників до

¹⁹ Антиохійська богословська школа, на відміну від Александрійської, негативно ставилася до алегорій у тлумаченні Святого Письма. Послідовники цієї школи тлумачили Письмо буквально, намагаючись якомога точніше додержуватись історичного стану речей, і лише після цього поступово переходили до викладу піднесеного, потаємного його значення.

²⁰ Булгаков С. В. Настольная книга для священно-церковно-служителей. Ч. 1. М., 1913. С. 61.

істинної віри, так що «багато хто залишили й забули пісні єретика Вардесана»²¹.

Преподобний Єфрем Сирін написав також безліч молитов і пісень і тим значно збагатив літургійне життя Церкви. Написані ним пісні можна розділити на хвалебні, покайні й поховальні. Зі складених молитов особливо відома зворушлива молитва «Господи і Владико живота моего...», яку Церква читає під час Великого посту²².

Повного видання всіх творів преподобного Єфрема Сиріна немає нині. Багато які з його творів були втрачені. До того ж і дотепер неможливо точно відрізнити справжнє від несправжнього в тій масі творів, які надписані ім'ям преподобного. Російський переклад творів преподобного Єфрема був зроблений з латинського видання першої половини XVIII століття, яке на той час було щонайповнішим. Проте з цього латинського видання не були перекладені деякі ексегетичні твори преподобного, наприклад «56 промов проти єретиків» та «96 промов про віру проти допитливих»²³.

Православна Церква канонізувала Єфрема Сиріна. Пам'ять його святкується 28 січня /10 лютого (за новим стилем).

Розділ II

Поняття про чесноти

Поняття чесноти як категорії етики займає винятково важливе місце у вченні про християнську моральність.

В античній філософії поняття «чеснота» (ή ἀρετή) означало, з одного боку, — зовнішні, фізичні, хоча й неодмінно цінні й позитивні якості (наприклад, родючість розглядалося як «ἀρετή ґрунту», гострий зір як «ἀρετή ока» і т.п.); з іншого боку, цим словом позначалися властивості й суто внутрішнього, психологічного по-

²¹ Творения прп. Ефрема Сирина. Т. 1. С. 68.

²² Там же. Т. 4. С. 18.

²³ Там же. Т. 1. С. 71.

рядку (наприклад, мужність, доброта, благородство душі та взагалі всіляка моральна досконалість).

Святі отці й учителі Церкви античному поняттю *ἀρετή* надали нового, християнського змісту. У чесноті вони вбачали, насамперед, постійне прагнення людської душі до виконання заповідей Божих за сприяння благодаті Божої. Тому у святоотецькій писемності *ἀρετή* вживається вже в розумінні праведності, святості й набуває буквального смислу добродієвства.

Преподобний Єфрем Сирін іменник *ἀρετή* утворює від дієслова *ἀίρεισθαι* (обирати), тому що «чеснота, — говорить він, — довільна, і добро робимо ми за власним вибором і своєю волею, а не проти волі й не з примусу»²⁴. І з цього погляду основним моментом у визначенні поняття чесноти є акт її добровільного обрання, що неодмінно передбачає в людини, яка обирає її, наявність самосвідомості й вільної волі. Отже, якщо людина робить добро або обирає те, що спрямоване до благої мети, це й може бути назване доброю справою, або чеснотою.

Єдина «досконала чеснота», прикрашена «всім тим, що любить Бог», називається у преподобного «чеснотою одноосібною, яка містить у собі всю красу і все розмаїття чеснот», тобто чеснотою досконалою²⁵.

Преподобний Єфрем порівнює досконалу чесноту з «царською діадемою», складеною з багатьох дорогоцінних каменів і добірних перлин; але якщо в діадемі бракуватиме хоча б одного каменю або однієї перлини, то вона вже не може вінчати царську главу. Так само і «одноосібна чеснота»: якщо в ній бракує краси однієї якоїсь чесноти, то вона вже не може називатися досконалою чеснотою²⁶.

Будучи вінцем усіх чеснот, «одноосібна чеснота», за вченням преподобного Єфрема, поєднує в собі «усю розмаїтість» інших чеснот, тому що «всі вони зв'язані між собою, і одна на іншій тримається; подібно до якогось духовного ланцюга, всі вони одна від іншої зале-

жать: любов від радості, радість від лагідності, лагідність від смирення, смирення від послужливості, послужливість від сподівання, сподівання від віри, віра від слухняності, слухняність від простоти»²⁷. І так усі окремі чесноти перебувають між собою у тісному зв'язку, через що істинно досконалим може бути названий лише той, хто здобув єдину сукупну «одноосібну чесноту». Той же, хто здобуває таку чесноту, вже ніколи «ні Бога не ображає, ні ближньому своєму не чинить зла», тому що чеснота «робить людей друзями Божими»²⁸.

Досконала християнська чеснота, навчає преподобний Єфрем, має «невичерпне багатство». Вона «не скорочується, якщо багато хто береться за неї й багато хто досягає успіху у ній», і «набування чесноти таке, що якби й усі мали частку, багатство її не виснажиться»²⁹.

Преподобний поділяє всі чесноти на душевні й тілесні. Він вирізняє чотири родові чесноти: мужність, розсудливість, цнотливість і справедливість, від яких «народжуються такі душевні чесноти: віра, надія, любов, молитва, смиренність, лагідність, великодушність, терпіння, доброта, негнівливість, богознавство, недратівливість, простота, незворушність, нелицемірство, правдолюбство, воля, відраза від осуду, марнославства, зарозумілості, гордості, заздрощів, підступництва та сріблoloлюбства, жалісливість, милосердя, щедрість, шанобливість, благоговіння, прагнення майбутніх безсмертних благ, бажання Царства Божого»³⁰. До тілесних чеснот він відносить такі як: «помірність, пост, голод, спрага, молитовне пильнування, всеношне стояння, колінопеклоніння, неходіння до бані, задоволеність одним хітоном, сухоядіння, пізнє, і те в малій кількості, споживання їжі, пиття самої тільки води, лежання на голій землі, убогість, некорисливість, виснаженість, недбалість щодо одягу, несамолюбність, самота, безмовність, безвихідне перебування в келії, задоволеність малим, мовчазність, власноручна справа в рукоділлі, усяке зле страждання й усякий тілесний подвиг»³¹. Усі зазначені вище чесноти, за

²⁴ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 3. С. 394.

²⁵ Там же. Т. 1. С. 73.

²⁶ Там же. Т. 1. С. 73–74.

²⁷ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 3. С. 340.

²⁸ Там же. С. 118.

²⁹ Там же. С. 112–113.

³⁰ Там же. С. 385–386.

³¹ Там же. С. 386.

вченням преподобного, необхідні кожному християнинові для внутрішнього вдосконалення. Але як «душа незрівнянно вища за тіло, так і душевні чесноти вищі ніж чесноти тілесні»³².

Чеснота стає такою лише тоді, коли вона здійснюється не зовні тільки, а й з відповідним настроєм серця. «Бог не вимагає того, що видається добрим, але вимагає наміру, з яким робиться добро... <тому що> коли розум випускає з думки благочестиву мету, тоді й добродієсний на вигляд учинок не заслуговує схвалення, тому що зроблене без розсудливості й ненавмисно, хоча й буде добрим, не тільки не приносить ніякої користі, але ще й шкодить»³³. Але щоб розрізнити такі відтінки духовного життя, потрібне знання його законів й уважність до свого внутрішнього настрою. Для цього подвижник має набути дар розсудливості, яка, за словом преподобного, «є початок будь-якої чесноти». Чому він і ставить її «понад усі чесноти», говорячи, що розсудливість — це «цариця й чеснота чеснот»³⁴.

У духовному житті ніхто не може перемогти й одержати нев'ячучий вінець вічного життя без боротьби, тому, якщо подвижник бажає «виявитися досконалим», йому потрібно завжди бути «одягненим у чесноти, як у шати <і> безперестанку докладати зусиль, щоб> не позбутися їх»³⁵. Нарешті, преподобний Єфрем закликає усіх християн мати постійне піклування й турботу про свій відхід із земного життя. Усе мине, усе зникне, і ніщо не принесе нам користі в ту (смертну) годину, крім добрих справ, які тут мали. Ці добрі справи — ті чесноти, які «робляться ангелами: любов, смиренномудрість, великодушність, помірність, терпіння, розсудливість, покірність, безмовність, мужність, справедливість, дівоцтво, оплакування гріхів й подібне тому... Чесноти ці постануть за нас у ту годину, — говорить преподобний Єфрем, — і ніхто не протистане їм»³⁶.

Преподобний Єфрем Сирін у своїх творах найдокладніше зупиняється на головних євангельських чеснотах: смиренності, терпінні, молитві, пості, цнотливості, покаянні, любові, страху Божому, які й будуть розглянуті нижче.

³² *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 3. С. 393.

³³ Там же. С. 392–393.

³⁴ Там же. С. 393.

³⁵ Там же. С. 71.

³⁶ Там же. Т. 2. С. 60. — Див. також: Т. 3. С. 356–357.

Розділ III

Про смиренність, смиренномудрість і лагідність

Напучення преподобного Єфрема Сиріна щодо цих найважливіших християнських чеснот ґрунтуються на євангельському вченні. Божественну смиренність і лагідність явив Сам Господь наш Ісус Христос у Своему земному житті; мати смиренність і лагідність закликав Він і Своїх послідовників, говорячи: «Навчіться від Мене, бо Я лагідний є і смиренний серцем, і знайдете спокій душам вашим» (Мф. 11, 29)³⁷.

Смиренність — це чеснота, яка за своїм значенням у духовному житті найважливіша і основоположна. Без неї усі інші чесноти не тільки не мають цінності, але й просто неможливі. «Господь наш понад усі чесноти ставить любов, — говорить преподобний Єфрем. — Але хто ж багатий на любов, як не смиренний? Смиренністю здобуваються як любов, так і надія, і віра. Вона пост робить справжнім постом, вона охороняє цнотливість, дає ціну милостині, вона жертву робить угодною Богові. Хто постить без смиренності, той постом своїм гнівить Бога; і блудники кращі за гордовитих дівичів; милостиня, подана без смиренності, не приймається на небі, і жертва, принесена без смиренності, не угодна Святому Духові. Хто без смиренності здійснює пильнування й творить молитву, той не кращий від сонливого; а молитва смиренного, хоча він і спить, — духмяне кадило перед Богом»³⁸. І далі преподобний пише: «Чи любиш ти чистоту? Смиренністю придбаєш чисте серце. Чи прагнеш святості? Вона зробить тебе святим. Чи бажаєш стати досконалим? Вона — шлях досконалих. І на будь-яку висоту зійдеш ти смиренністю». Тому «всі скарби має смиренність; усі блага, усі духовні багатства можна знайти в ньому. Порахуй і перелічи їх, якщо можеш, тому що в смиренності є все»³⁹.

³⁷ Цитати з Біблії подані за виданням: Библия. Священное Писание Ветхого и Нового Завета. На церковнослав. яз. М.: Российское Библийское Общество, 1997.

³⁸ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 4. С. 116.

³⁹ Там же. С. 119.

Коренем усіх пристрастей і пороків, що вирують у людині, є гордість, яка «умертвила отця нашого Адама й умертвляє всіх чад його». Тому преподобний Єфрем радить подвижникам, «які розпочали духовну боротьбу й бажають здобути перемогу, зодягнутися в броню смиренності. <Вона> — зброя Господа нашого, <яким Він> скинув сатану з висоти самоуправного панування»⁴⁰. Далі преподобний говорить: «Підпережіться ж цією зброєю, учні Христові, тому що нею здобудете перемогу і успадкуєте Царство. Хто любить перемогу, той нехай озброїться цією зброєю; хто бажає увійти в Царство, нехай входить цими воротами... <Тому що> смиренність — це двері небесні, це — *«лествиця»*, якою людина сходить на небо. Нею Бог зійшов з висоти до обителі земнородних, нею нащадки Адамові сходять із глибини до обителів горніх. Нею здобувається всяке благо, нею долається всяка напасть»⁴¹.

Чеснота смиренності таїть у собі благодатну силу, так що навіть людину, яка хоч і обтяжена гріхами, але бажає від них звільнитися, «якщо придбає собі смиренність»⁴², робить праведником, і це тому, що смиренність наближає до Бога, від Котрого одержуємо залишення гріхів.

Із смиренністю споріднена смиренномудрість. Ці чесноти можна порівняти з високим могутнім деревом, яке смиренністю, як корінням, глибоко входить в землю, а вершиною — смиренномудрістю — високо поривається в небо. Перша (тобто смиренність) не величається, тому що навіть і не мислить про те, що виростає з неї; друга ж (тобто смиренномудрість), з властивою їй мудрістю, не мудрує в собі лукаво, усвідомлюючи, що життя її цілком залежить від вологи, що подається корінням. Тому обидві чесноти, смиряючись за словом Божим, підносяться. Преподобний у смиренності та смиренномудрості бачить той стовбур дерева духовного життя подвижника, з якого виростають гілки-чесноти.

Преподобний Єфрем називає ознаки справжньої смиренності. Вони такі: «докоряти собі повсякчас, на всякому місці й за всяку справу; нікого не ганити і не знаходити на землі людини, яка була б огиднішою, або грішнішою, або недбалішою за нього самого, але

всіх завжди хвалити і прославляти; нікого ніколи не осуджувати, не зневажати, нікого не обмовляти, але повсякчас мовчати і без наказу або кончої потреби нічого не говорити; коли ж запитують, і є намір, або нагальна потреба змушує відповідати, тоді говорити тихо, спокійно, рідко, немов би з примусу і сором'язливо; ні в чому не виставляти себе над міру (істини), ні з ким не сперечатися ні про віру і ні про що інше, а коли говорить хтось добре, сказати йому: «Так»; а якщо погане, відповідати: «Сам знаєш»; бути в послуху і гребувати своєю волею, як чимось згубним; мати погляд, втупленим завжди в землю, мати перед очима смерть свою; ніколи не марнословити, не базікати, не брехати, не суперечити вищому; з радістю зносити образи, зневагу й втрати; ненавидіти спокій і любити працю, нікого не засмучувати й не уражати нічию совість». Преподобний Єфрем називає блаженним того, хто має ці ознаки справжньої смиренності. Вже тут, на землі, така людина «починає іменуватися оселею і храмом Божим, <тому що> Бог вселяється в неї, і робиться вона спадкоємцем Небесного Царства»⁴³.

Тільки досконалі досягають висоти смиренності. У смиренному серці вже не знаходить собі місця дратівливість, — навпаки, воно сповнюється любові, миру, радості духу й веселощів мудрості⁴⁴. Преподобний говорить, що людина догоджає Богові смиренністю набагато більше, ніж жертвами й приношеннями. Через смиренність праведні одержують прощення гріхів, досягають досконалості й успадковують життя вічне⁴⁵. Говорячи про силу смиренності, святий Єфрем пише: «Смиренний не пишається, не гонорує, слугуючи Господу через страх перед Ним. Смиренний не встановлює своєї волі, всупереч істині, але підкоряється істині. Смиренний не задрить успіху ближнього, не радіє з його падіння, а, навпаки, радіє з тими, хто радується, і плаче з тими, хто плаче. Смиренний не принижується у злиднях і бідності й не бундючиться у благоденстві та славі, але постійно перебуває в тій самій чесноті. Смиренний не наговорює братові на брата (це сатанинська справа), але служить для них миротворцем, не відплачуючи злом за

⁴⁰ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 4. С. 114–115.

⁴¹ Там же. С. 115.

⁴² Там же. С. 115–116.

⁴³ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 3. С. 397.

⁴⁴ Там же. Т. 4. С. 118.

⁴⁵ Там же. С. 115.

зло. Смирений шанує не тільки вищих, але й нижчих за себе. Смирений всіма силами прагне до благоговіння. Смирений не захоплюється дратівливістю, нікого не ображає, ні на кого не кричить. Смирений не опирається і не лінується, хоча б й опівночі покликали його на справу, тому що поставив себе на послух заповідям Господнім. Смирений не знає ані прикrostі, ані лукавства, але у простоті й непорочності служить Господу у святині, в мирі й у радості духовній. Смирений не впивається вином, не піддається обжерливості, боючись заповіді Господньої. Смирений, якщо почує догану, не ремствує, і якщо буде битий, не вийде з терпіння, тому що він — учень, Того Хто терпів за нас на Хресті. Смирений ненавидить самолюбство, тому не домагається першості, але відчуває себе у світі цьому як тимчасовий плавець на кораблі. Смирений любить слухати слова духовні й не відвертає розуму свого від заповідей Всевишнього, тому що справді зрікся він себе в надії на Господа нашого Ісуса Христа»⁴⁶.

У міру успіхів у смиренності, досягаючи духовно-моральної досконалості, подвижник поступово набуває смиренномудрості, так що й навіть у думці не припускає, що чогось досягнув. Піднесеність не заважає йому «принижувати себе в думці», тому що смиренномудрість, за словом преподобного, полягає в тому, «щоб, усвідомлюючи в собі багате й велике, не уявляти про себе нічого великого»⁴⁷.

Називаючи смиренномудрість початком і кінцем (усього) доброго, преподобний Єфрем говорить, що без нього «марні усякий подвиг, усяка помірність, усякий послух, усяке некорисливість, усяка великовченість»⁴⁸, і без смиренномудрості не можна досягти спасіння. Потрібно любити і зберігати цю чесноту, яка є «непереборною стіною перед лицем ворога, скелею, об яку б'ються й розбиваються зброя й розжарені стріли лукавого»⁴⁹.

Без смиренномудрості, на думку преподобного, «праве (праведне — *свящ. Р.Я.*) життя неможливе». Для досягнення успіху

все потрібно робити із «смиренномудрістю, в ім'я Спасителя нашого Ісуса Христа, і через це плід (трудів) піднесений буде до неба». Хто досягає смиренномудрості, той уподібнюється Христу і вже «ніколи не впадає в диявольські тенета, тому що, здіймаючись на швидких крилах, завжди буде набагато вище від ворожих тенет»⁵⁰.

Смиренномудрістю особливо повинні відрізнятись ті, що «приходять до чернечого життя». Таких преподобний Єфрем напучує «не високомудрствувати, не вихвалитися, але показувати в собі всяку лагідність і смиренномудрість, пам'ятаючи і розмірковуючи <i> про благодіяння Господні, <i> про те, з яких утруднень віку цього витяг їх Господь, <намагаючись> у всіх справах своїх здобувати собі смиренномудрість, яке є матір'ю слухняності»⁵¹.

Преподобний говорить: «Май смиренність і лагідність, і зійде на тебе благодать Божа»⁵². І далі: «Якщо подвижник полюбить смиренність, завдяки якій стане лагідним, то тоді Господь навчить його шляхам Своїм, якими досягне <він> спасіння»⁵³.

У своїх повчаннях до новоначальних ченців преподобний Єфрем прикликає їх бути лагідними, слухняними й розсудливими. Він пише: «Будь лагідним настільки, щоб якщо вимагатиме від тебе отрок, іди за ним, зроби справу й у мовчанні повернися до своєї келії, мовчи вустами, але молись серцем»⁵⁴. Якщо подвижник захоче «стати дійсно побідоносцем, <то повинен учитися> переносити труди чеснот мужньо, з мудрою лагідністю»⁵⁵. Преподобний закликає всіх до придбання цієї чесноти, говорячи: «Благаю вас, придбайте лагідність, тому що лагідний уквітчаний усякою доброю справою. Лагідний, якщо і скривджений, — радіє; якщо й скорботний, — дякує; гнівних приборкує любов'ю; приймаючи на себе удари, — залишається твердий; під час сварки спокійний, у послуху веселиться, не вражається гординою, у приниженні ра-

⁵⁰ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 2. С. 67–68.

⁵¹ Там же. С. 94, 97.

⁵² Там же. Т. 3. С. 85.

⁵³ Там же. С. 85.

⁵⁴ Там же. Т. 2. С. 85.

⁵⁵ Там же. Т. 1. С. 287.

діє, заслугами не пишається, не вихваляється, з усіма живе в тиші; усякому начальству покірний, на всяку справу готовий, у всьому заслуговує на похвалу, всі його хвалять. Він геть біжить від лукавства, далекий від лицемірства. Він не служить пронозливості, не підкоряється заздощам, не припускається лихослів'я, не терпить нашіптування, ненавидить віщунів. О, блаженне багатство — лагідність! Вона прославляється всіма»⁵⁶.

Розділ IV

Про терпіння та слухняність

Смирненість приводить християнина до усвідомлення своєї духовної вбогості, що спонукує його поблажливо ставитися до немощів людей, що оточують його, співчувати їм, благодушно терпіти від них усі прикrostі й образи — як заслужені, так і незаслужені. У цьому йому допомагає й у цьому водночас полягає чеснота терпіння.

Терпіння, за преподобним Єфремом, є «сталість у добрі, що надиhaється ревністю до богодогодження». Воно необхідне християнинові на початку, у середині й наприкінці його життєвого шляху. Тому, хто «приступає працювати Богові» і прагне набути чеснот, неминуче буде попущено багато спокус, які перемагаються найвірнішою проти них зброєю — терпінням⁵⁷.

У цьому розумінні *терпіти* для подвижника означає «мужньо зносити скорботи, нещастя і злидні, які спіткають його: чи то тілесні хвороби й страждання, чи ганьба й кривда від людей, чи то різні невидимі скорботи, які наводять на душу лукаві духи з наміром привести її до розслаблення, недбальства й нетерплячості й тим перешкодити їй увійти в життя вічне»⁵⁸.

Основою подвигу християнського терпіння є покладання надії на Бога. Тому подвижник повинен щодня нести свій хрест (див. Мф.

10, 38), тобто повинен бути готовий терпіти заради Христа всяку скорботу й усяку спокусу, явну або таємну, і завжди зміцнюватися сподіванням на Господа. Тому що, якщо він «не мужається й не переносить із терпінням усякі спокуси й усякі скорботи, але журиться, сумує і не дбає <лінується>, то він втрачає надію, яка з безсумнівною вірою очікує милості Божої, і тоді такий подвижник робиться невартим вічного життя. Але той, хто витерпів <усе> до кінця, <виявившись> в усьому вправним, вірним і гідним, хто зберіг сподівання віри, сподобившись отримати спасіння через благодать, той робиться спадкоємцем Царства Небесного»⁵⁹. Тому що лише той, хто зберігає «мужнє терпіння і сподівання» може чинити опір лукавству. Преподобний повторює і слова святого апостола Павла, що «Бог не попускає душі, яка покладає надію на Нього і терплячий, бути спокушеною у такій мірі, щоб дійти їй до розпачу і впасти в такі спокуси й скорботи, яких не може вона перенести»⁶⁰. І чим більше людина терпить скорбот й нападів від ворога, «тим більшу здобуває собі славу в Бога»⁶¹.

Терпіння, за словом преподобного, «потрібне в багатьох чеснотах... <i> без досконалого терпіння неможливо будь у чому досягти успіху»⁶². Тож терплячий подвижник, говорить преподобний Єфрем, «досягає всякої чесноти. У скорботах він радіє, у злиднях виявляється вправним, у спокусах підноситься (тобто швидко звільняється від них або ж не відчуває скорботи, якщо Богом попущено їм тривати — *св. Р.Я.*). Він готовий до послуху, уквітчаний довготерпінням, сповнений любові. За образи він благословляє, у сварках зберігає мир, у безмовності мужній, у співанні псалмів не лінивий, до постів готовий, у молитвах терплячий, у справах бездоганний, у відповідях прямий, у виконанні доручень благопокірливий, у житті дбайливий, у наданні послуг люб'язний, у спілкуванні принадний, у спільному житті з братією приємний, у нарадах солодкий, у всеношних молитвах не похмурий, у піклуванні про мандрівних стараний, у догляді за немічними послужливий; перший помічник у скрут-

⁵⁶ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 1. С. 1.

⁵⁷ Преподобний Єфрем Сирін пише, що той, хто терпить скорботу заради Господа, уподібнюється до того, хто «будує дім свій на камені», — Див.: *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 2. С. 207.

⁵⁸ Там же. С. 346.

⁵⁹ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 2. С. 346–347.

⁶⁰ Там же. С. 347–348.

⁶¹ Там же. С. 350.

⁶² Там же. Т. 1. С. 8. — Див. також: Т. 2. С. 383.

ному становищі, у думках тверезий, у всякій справі добрий. Хто придбав терпіння, той придбав надію. Тому що він уквітчаний усякою доброю справою»⁶³.

Терпіння, загартоване випробуваннями й подвигом, надає християнинові багато всяких благ, зміцнюється й переходить у довготерпіння. Довготерпеливого ж оспівує Святе Письмо, говорячи про нього: «...довготерпеливий чоловік багатий розумом» (Притч. 14, 29). «Будь довготерпеливим, — закликає і преподобний Єфрем, — щоб стати сильним і в розсудливості... <Довготерпіння є> чудовий дар, який виганяє запальність, гнів і зневажливість, душі ж приносить мир. Довготерпеливий завжди перебуває в радості, у веселощах, у замилюванні, тому що сподівається на Господа. Довготерпеливий далекий від гніву, тому що все терпить. Довготерпеливий не швидко спалахує гнівом, не вдається до образ, не легко захоплюється марними розмовами; якщо скривджений, — не засмучується; Тим, хто чинить опір, не чинить опору; у будь-якій справі твердий; не швидко впадає в оману, не схильний до роздратування, у скорботах радіє, оговтується з усякою доброю справою; людям, нічим не задоволеним, у всьому догоджає; коли наказують йому, — не суперечить; коли висловлюють догану, — не супить обличчя; за будь-яких обставин знаходить для себе ліки в довготерпінні»⁶⁴.

Господь умовляє Своїх послідовників: «*Терпінням вашим спасайте душі ваші*» (Лк. 21, 19). І, за вченням преподобного Єфрема, терпіння у подвижника «має бути до останнього його подиху»⁶⁵, тому що спасається тільки той, «хто витерпить до кінця» (Мф. 10, 22). Терпіння тісно пов'язане із чеснотою послуху. Труднощі духовного життя й різні небезпечні обставини примушують розсудливого подвижника не покладатися на свої сили, не заспокоюватися на досягнутому, не довіряти самому собі, але, керуючись настановами досвідченого духовного керівника і перебуваючи в послуху, знайти безтурботність у самих скорботах. Справжня слухняність вимагає, щоб ні в чому не суперечити тому, кому довірив свою душу, приймаючи веління старця з довірою і простотою, як волю Самого Бо-

га. «Хто слухає напоумлення старшого, — говорить преподобний, — той звеселиться із праведними»⁶⁶. Він радить тим, які перебувають у послуху, не творити «справ неслухняності», щоб не постраждати, як постраждав Гіезій (*див.* 4 Цар. 5, 20–27), але «пречудовою слухняністю приносити досконалий плід Господу Ісусу Христу»⁶⁷. Преподобний Єфрем говорить, що той, хто придбав справжню слухняність, наслідує Благого нашого Вчителя, Котрий «був слухняним аж до смерті» (Флп. 2, 8).

Про добрі плоди слухняності преподобний Єфрем пише так: «Хто має слухняність, той з усіма з'єднаний любов'ю, той придбав великий спадок, велике багатство. Слухняний усім приємний, всіма похваляється, усіма прославляється. Слухняний незабаром (тобто швидко) піднімається, незабаром показує успіхи. Слухняному звелють, і він не суперечить; дають наказ, і він не спотворює його; висловлюють догану, і він не гнівається. Він готовий на всяку добру справу. Він не легко роздратується. Якщо почує докір, не бентежиться; від образ не спалахує, у журбі радіє, у скорботах дякує. Він не переселяється з місця на місце, не переходить з обителі в обитель. Напущення не лякають його; на тому місці перебуває, куди прикликаний, і не піддається смутку. Отця не зневажає і брата не ганьбить; не ухиляється від перебування в монастирі. Не любить спочинку, не зачаровується красвидами, не насолоджується повітрям, але за словом святого Апостола, перебуває в тому місці, куди прикликаний (*див.* 1 Кор. 7, 20). Отже, справді багато плодів слухняності, і тому блаженний той, хто придбав її. Але прокльонів гідний і жалюгідний той, хто не придбав слухняності, але ремствує»⁶⁸.

Преподобний Єфрем говорить і про те, що послух може бути як «заради Бога», так й «заради гріха», тому потрібно дізнаватися, який послух угодний Богові, і його виконувати. Послух заради Бога приводить до спасіння. Проте послух заради гріха, — тобто те, що робиться гордовито і без смиренності, — веде подвижника до загибелі.

Отже, у духовному житті чесноти терпіння й послуху мають велику благодатну силу, яка може звести людину на ступінь доскона-

⁶³ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 1. С. 8–9.

⁶⁴ Там же. С. 7–8, 337.

⁶⁵ Там же. Т. 2. С. 381.

⁶⁶ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 2. С. 198.

⁶⁷ Там же. Т. 1. С. 274.

⁶⁸ Там же. Т. 1. С. 14–15.

лості. Тому подвижник, який щиро, сумлінно і з терпінням виконує всі покладені на нього послухи і керується порадами свого духовного отця, швидко досягає високого духовного стану, що приводить його до спасіння.

Розділ V

Про молитву, піст і справи милосердя

Преподобний Єфрем Сирін відзначає нерозривний зв'язок між чеснотами терпіння, слухняності і молитвою. Подвижник, який хоче здобути чесноту терпіння, повинен молитися, щоб Господь дав йому сили терпіти скорботи. А слухняність є спасенною лише тоді, коли супроводжується молитвою, а не ремствуванням.

Молитва має зв'язок також і з іншими чеснотами, живлячи, зміцнюючи, освячуючи їх і допомагаючи подвижникові досягати досконалості. Преподобний Єфрем говорить, що необхідно здобувати чесноти через «постійне перебування в молитві»⁶⁹.

Молитва, за преподобним Єфремом, — це, насамперед, бесіда душі з Богом. «Молитва досконалих, — пише він, — здійснюється просто у небо. Ангели й Архангели захоплюються нею і підносять її до Престолу Святого й Найвеличнішого Владика всіх»⁷⁰, і тоді буває велика радість на Небесах. Преподобний Єфрем такими словами оспівує молитву: «Молитва є матір грішних, тому що слізьми зцілює їхні рани і робить здоровими, подібно лікарю»⁷¹. Вона «є збереженням цнотливості, навчанням серця, приборкуванням зарозумілості, очищенням від злопам'ятності, знищенням ненависті, виправленням нечестя. Молитва — міць тіла, благоденство дому, благоустрій міста, могутність царства, знак перемоги під час війни, міцність миру. Молитва — печать дівоцтва, вірність шлюбу, зброя подорожніх, охоронець відпочиваючих, благонадійність пильнуючих, врожайність землеробам, порятунок плаваючих. Молитва — заступниця за-

суджених, розрада ув'язнених, утіха скорботним, веселість тим, хто радіє, підбадьорення тим, які плачуть, вінець подружжям, поховання померлим. Молитва — бесіда з Богом, рівночасність із Ангелами, успішність у добрі, відраза від злого, виправлення грішних. Молитва — велика зброя, невичерпна скарбниця, ніколи не скінченне багатство, безбуремна пристань, основа тиші. Молитва є корінь, джерело й матір тисяч благ. Вона самого царства сильніша»⁷². Молитву преподобний Єфрем поділяє на спільну й приватну.

Спільна молитва, яка відбувається у храмі, має величезне значення. Преподобний пише: «Як дощ зрощує насіння, так церковна служба зміцнює душі в чеснотах»⁷³. Особливо важлива і спасенна молитва для християнина, коли вона підноситься на літургії, де вірні причащаються Плоті й Крові Христа Спасителя⁷⁴. Преподобний Єфрем закликає «не зневажати церковною службою під приводом якої-небудь справи»⁷⁵ і шанувати «свята, святкуючи не пишно, але божественно, по-християнському: «у псалмах та славословленнях і піснеспівах духовних» (Еф. 5, 19)»⁷⁶. Молитва, яка підноситься у храмі, особливо близька до Бога і спасенна для християн, бо у храмі Божому «зі скорботою і слізьми благає Церква про чад своїх»⁷⁷, щоб Господь зберіг і врятував їх.

Приватна молитва, за преподобним Єфремом, повинна також бути уважною, щоб під час молитви не розвіюватися. Він говорить: «Коли станеш на молитву перед Богом, стій перед Ним із страхом і трепетом. Навкруги відсіки від серця свого помисли та піклування про все земне. У годину молитовну цілком будь небесним Ангелом і доклади старанність, щоб молитва твоя була свята, чиста, не скверна, щоб побачили її врата небесні, і, вітаючи її, Ангели й Архангели всі радо зустріли і принесли її до Святого й Найвеличнішого Престолу Пречистого Владика. Так, у годину молитовну припадай перед Богом завжди, як Херувим і Серафим»⁷⁸. І знову пише препо-

⁷² *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 3. С. 13, 407.

⁷³ Там же. Т. 2. С. 129

⁷⁴ Там же. Т. 4. С. 107, 184.

⁷⁵ Там же. Т. 2. С. 129.

⁷⁶ Там же. Т. 3. С. 402.

⁷⁷ Там же. Т. 4. С. 275.

⁷⁸ Там же. Т. 3. С. 73–74.

⁶⁹ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 3. С. 341.

⁷⁰ Там же. С. 73.

⁷¹ Там же. Т. 4. С. 188.

добний, що «молитися потрібно з віданням», тобто подвижник, коли став на молитву, «не повинен дозволяти блукати (бути) помислам, але повинен розуміти, хто він і перед Ким предстоїть, і з Ким розмовляє. І тоді молитва його наблизиться до Бога, душа дедалі більше процвітатиме у благодаті, а ворог буде бігти, як порох перед лицем вітру, гнаний ангелом Божим»⁷⁹.

Молитва, за вченням преподобного, повинна розчинятися із смиренномудрістю і любов'ю, тому що хто молиться з любов'ю, слізьми, у смиренному й чистому серці, «той Самого Бога, як у дзеркалі, відбиває в розумі своєму»⁸⁰. Якщо ж молитву не супроводжують ці чесноти, то це — тільки «личина молитви»⁸¹. Преподобний Єфрем учить, що якщо подвижник ворогує на брата, то, перш ніж стати на молитву, він повинен примиритися з тим, кого засмутив, тому що Сам Господь гнівається на нього в особі засмученого⁸². І «не приймає Господь молитви від того, хто має зло проти брата»⁸³.

Молитва повинна бути розумною і визначеною, тобто, звертаючись до Бога, подвижник повинен ясно усвідомлювати, про що він молиться, і що сподівається одержати. Преподобний говорить, що коли подвижник має намір про щось просити Бога, то перш ніж звернутися до Подателя всіх благ, він повинен розглянути своє прохання: чи чисте воно, і уважно розміркувати про причину, що спонукує його до прохання⁸⁴.

Але не завжди подвижник знає, що спасенне, а що згубне в його проханнях. Тому святий Єфрем повчає ченця, говорячи: «Якщо просиш чогось у Бога, твердо стій у своєму проханні, відкриваючись перед Ним і кажучи: «Коли є, Владика, воля Твоя, щоби сталося це, то зроби і зроби успішним. А коли немає на це волі Твоєї, не попусти здійснитися цьому, Боже мій! Не віддай мене на власну мою волю, бо знаєш нерозумність мою. Не віддай мене раді й нерозумності мої, але, як Сам відаєш, так і упаси мене з ласки Своєї!»⁸⁵ Тому що

⁷⁹ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 3. С. 299.

⁸⁰ Там же. Т. 1. С. 239.

⁸¹ Там же. Т. 3. С. 344.

⁸² Там же. Т. 4. С. 212.

⁸³ Там же. Т. 3. С. 17.

⁸⁴ Там же. Т. 5. С. 177.

⁸⁵ Там же. Т. 3. С. 302.

«Господь — премудрий Роздавач. Він дивиться на користь того, хто просить, і тільки-но, побачить, що те, що випрошується ним шкідливе або, принаймні, некорисне йому, — <то й> не виконує прохання і відмовляє в позірному благодіянні»⁸⁶. Але Господь вислуховує кожену молитву; і той, чиє прохання не виконується, одержує від Нього настільки ж спасенний дар, як і той, чиє прохання буває виконане.

Якщо чернець молиться, прохаючи в Бога хоча й доброго чогось, то це зовсім не означає, що він одразу одержить те, що просить, тому що «благий Податель дивиться і на прохання, і на час. Як плід, зірваний передчасно, може зашкодити, так і дарунок, невчасно даний, заподіє шкоду, а згодом він же <буває і> корисним. Якщо прохання невчасне, то Податель бариться виконати його»⁸⁷.

Дотримуючись апостольського напучення безперестану молитися (*див.* 1Фес. 5, 17), преподобний Єфрем говорить про молитву часту й невідступну. Слабка людська природа без особливого покрову благодаті Божої не може утриматися від падінь. Звідси й виникає постійна потреба в молитві до Бога, у проханні в Нього допомоги й заступництва. «Безперестану повинні ми, — говорить преподобний, — молитися Господеві про те, щоб нам стати вище підступів демонських»⁸⁸ і перемогти ворога. «Будемо пильнувати, будемо старанні у святих молитвах, щоб у день воскресіння з мудрими дівами зустріти Нареченого»⁸⁹.

Про чернечу молитву преподобний Єфрем пише в «Напученні до подвижників»: «Піснеслів'я у ченця нехай не замовкає, тому що Серафими славословлять невмовкаючи. У вустах твоїх, чернець, нехай буде духовна пісня, яка полегшить тягар спокус, що спіткають <тебе>. Не припиняй молитися: коли можеш, — відкрито, а коли не можеш, — молися розумом. Не чекай неділі або свята, не шукай місця, але, як сказав пророк Давид, молися «на всіх місцях царювання Його» (Пс. 102, 22). Тому чи в церкві ти, чи у своєму будинку, чи в полі, чи пасеш овець, чи займаєшся будівлею, чи буваєш на бенкеті, не залишай молитви; і коли можна, схили коліна, а коли немож-

⁸⁶ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 4. С. 225.

⁸⁷ Там же. Т. 5. С. 178.

⁸⁸ Там же. Т. 3. С. 358.

⁸⁹ Там же. Т. 4. С. 297.

ливо, молися розумом і ввечері, і вранці, й опівдні; тому що не знаєш, коли прийдуть по душу твою»⁹⁰. Якщо «молитва передуватиме справі, і, ставши з ложа, перші свої рухи присвятиш молитві, то гріх не матиме доступу до душі»⁹¹.

Отже, молитва є основою духовного життя християнина. За її допомогою людина входить у спілкування з Богом і відкриває перед Ним своє серце, молячись про прощення своїх гріхів зі сподіванням на милосердя Боже.

Подвижник усе своє життя проводить у молитві. Але однієї молитви виявляється замало, щоб перемогти ворога. Преподобний Єфрем говорить, що потрібний ще й піст, «тому що без *посту й молитви* ніхто не може перемогти лукавого»⁹². Таким чином, ці дві чесноти з'єднані воєдино. За допомогою посту й молитви подвижник робиться рідним своєму Ангелу-хоронителеві, йому радіють і Господь наш Ісус Христос, і Ангели, і пророки, і апостоли, і мученики, і всі святі.

Преподобний Єфрем закликає усіх бути ревними в пості, щоб разом з пісниками та благословенними праведниками зійти на Небо й «бути причасником на вечері блаженств»⁹³. Преподобний пише: «Піст є справа добродісна й богоугодна. Піст — колісниця, яка підносить на небо. Піст народжує пророків, умудряє законодавців. Піст — добра охорона для душі, надійний служитель тілу. Піст — зброя хоробрим, училище подвижників. Піст відвертає спокуси, помазує на подвиг благочестя; він супутник трезвіння, причина цнотливості. Піст — мужність у брані. Піст угашав силу вогненну. Піст загорджував уста левам. Піст підносить молитву до неба. Піст — матір здоров'я. Піст — наставник юності, окраса старців, добрий супутник мандрівників. У тих, які постують, тіло чесне й душа дорогоцінна. Піст упокоїв Лазаря в надрах Авраамових. Тому «злюбимо його й ми, — умовляє преподобний, — щоб і нас прийняло лоно Авраамове. Буде-

⁹⁰ У своєму «Заповіті» преподобний Єфрем говорить: «День і ніч перебувайте в молитві... Господь любить постійного молитовника і дарє йому щедроти Свої, <тому що> у цілому житті людини немає надбання, драгоціннішого за молитву» — див.: *Творення прп. Ефрема Сирина*. Т. 3. С. 13, а також: Т. 4. С. 284.

⁹¹ Там же. Т. 2. С. 381. — Див. також: Т. 3. С. 371.

⁹² Там же. Т. 4. С. 108.

⁹³ Там же. С. 297.

мо уникати розкошів і супроводжуваного гучним сміхом пияцтва — цієї матері блуду. Пияцтво не приймає Господа. Пияцтво віддаляє від нас Духа Святого. Піст — благоустрій міста, благочинність торговища. Піст — мир в оселях. Піст — піклувальник і охоронець дівочтва. Піст — шлях до покаяння. Піст — причина сліз. Піст не любить світу (світського), ні того, що у світі. Тому не будемо сумувати, коли постимо, тому що Ангели в кожній церкві записують тих, які постують. Піст не допускає злопам'ятності. А ті, що збирають у пам'яті свої прикраси, і скоєне проти них зло, хоча, з виду, моляться й постують, подібні до людей, які почерпають воду й вливають її у розбиту діжку. Піст — це меч, що ніколи не притуплюється»⁹⁴.

Проте не всякий піст, говорить святий Єфрем, угодний Богові. Так, «надмірно простягнутий»⁹⁵ піст негожий, тому що він робить подвижника неспроможним і нездатним до діяльності. Також, якщо «хтось, постуючи, ненавидить брата свого, той перед Богом такий саме як і той, що віддається обжерливості, тому що він сповнений неправди й ненависті, і втратив любов нашого Господа. Хто постує і гнівається, і має у серці своєму ворожнечу, той ненавидить Бога, і спасіння далеке від нього». Хто в серці має «облудність, ненависть та осуд, той нехай очистить спочатку душу свою, і тоді вже приходять і постує, і молиться», тому що подвижник має бути в мирі з усіма і зробитися «досконалим у любові й сподіванні віри»⁹⁶.

Піст, як і молитва, є засобом лікування не тільки душевних, а й тілесних недуг і хвороб. Піст надає розумові тверезість, молитва ж є зброєю розуму, яким він відганяє від себе невидимих ворогів. Піст упокорює душу, звільняючи її від жорстокості й пихатості, а молитва того, хто постує, одержує особливу силу, тому що приноситься із самої глибини серця.

Але і піст і молитва спасенні тільки тоді, коли вони поєднані з іншими чеснотами, зокрема, зі справами милосердя. «Прекрасні молитва й піст, — говорить преподобний, — але їх зміцнює милостиня»⁹⁷. Тому «блаженний, хто переломлює хліб свій і дає його жиб-

⁹⁴ *Творення прп. Ефрема Сирина*. Т. 3. С. 16–17. — Див. також: Т. 4. С. 120.

⁹⁵ Там же. Т. 3. С. 404.

⁹⁶ Там же. Т. 4. С. 110–112.

⁹⁷ Там же. Т. 2. С. 128.

ракам, — за нього радіє Христос і віддячує йому Царством Небесним. Блаженний, хто одягає нагих, — він вбраний буде у ризу Царства і звеселиться у свій час у світлому чертозі»⁹⁸.

Розділ VI

Про помірність, цнотливість і чистоту

Піст є лише одним з аспектів загальної чесноти помірності. У главі «Про чесноти» преподобний Єфрем пише: «Возлюби благоговіння й помірність, щоб мати велику користь. Обжерливість руйнує, а помірність творить, одне ж другому протилежне й одне з другим сумісним не може бути. Присвятивши себе помірності, не піклуйся про багаті на себе витрати, але задовольняйся тим, що маєш. Трьома, чотирма або ж п'ятьма сухарями, невеликою кількістю сочевиці, або бобів, або зелені задовольниш необхідні потреби. І в усьому цьому маєш помічником Господа, Котрий утуняє душевні твої сили благою надією»⁹⁹. Отже, якщо подвижник бажає перемогти обжерливість, йому необхідно полюбити помірність, через яку він одержить перемогу над цією пристрастю.

Але як «наповнення себе їжею», так і «далеко простягнута помірність», подібно до нерозумного посту, гідне осуду. Перше надміру збуджує плотські пристрасті й здійсмає сильну ворожнечу на душу, а друге робить подвижника неспроможним до діяльності. Але «плотське запалення», яке найчастіше спричинюється демонами, іноді відбувається й від «крайньої помірності». Тому потрібно в міру приймати їжу, «щоб через цілковиту непомірність подвижникові не терпіти насильства від руху плоті»¹⁰⁰.

Преподобний Єфрем, як і багато святих отців, учить не тільки про тілесну помірність, а й про духовну, під якою розуміється утриманість «від будь-якої пристрасті, від лукавих і суетних помислів». Здійснювана, у цьому широкому розумінні, помірність є «знищен-

⁹⁸ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 4. С. 112.

⁹⁹ Там же. Т. 1. С. 283–284. — Див. також: Т. 2. С. 391.

¹⁰⁰ Там же. Т. 3. С. 403–404.

ням гріха, відчуженням від пристрастей», а вершиною такого подвигу є цілковите «зречення власних бажань»¹⁰¹ заради виконання волі Божої.

Чеснота помірності має величезне значення для духовно-морального вдосконалювання християнина. За словом преподобного, «хто присвятив себе помірності і нею себе приборкує, той легко подолає пристрасті й помисли»¹⁰². Але й помірність корисна тільки тоді, коли вона відбувається «із благочестивою думкою»¹⁰³ (метою. — *свщ. Р.Я.*).

У главі «Про помірність» преподобний Єфрем говорить, що утримуватися потрібно: «щодо язика — не говорити багато і не говорити марного, приборкувати язик і не лихословити, не кривдити словом, не клястися, не марнословити, не обмовляти один одного, не пересуджувати брата, не відкривати таємниць, не займатися тим, що не є нашим; щодо слуху — утримувати слух і не захоплюватися пустою поголоскою; для очей — утримувати зір, не спрямовувати погляд на все приємне й на будь-що непристойне; щодо дратівливості — стримувати гнів і не раптом спалахувати; щодо слави — володіти своїм духом, не бажати прославляння, не заноситися, не шукати пошани і не гордувати, не мріяти про похвали; щодо помислів — перемагати помисли страхом Божим, не погоджуватися з помислами звабливими і такими, що розпалюють, і не насолоджуватися ними; у стравах (їжі) — опановувати себе і не вишукувати страв, удосталь пропонованих, або дорогих, не їсти не своєчасно або крім певної години, не віддаватися духу обжерливості, не збуджуватися до жадібності добротою (смаком і виглядом. — *свщ. Р.Я.*) їжі і не бажати то однієї, то іншої; у питві — володіти собою і не ходити на бенкети, не тішитися приємним смаком вин, не пити вина без потреби, не вишукувати різних напоїв, не ганятися за задоволенням пити мистецьки приготовані суміші, не вживати надміру не тільки вина, але, якщо можна, і води; у похоті та порочному сластолюбстві — во-

¹⁰¹ *Зарин С.М. Аскетизм по православно-християнському учению. Этико-богословское исследование / Предисл. А.И.Сидорова. М.: Паломник, 1996. (Святые отцы и учителя Церкви в исследованиях православных ученых). — Репр. изд. СПб., 1907. С. 610.*

¹⁰² *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 1. С. 211.

¹⁰³ Там же. С. 257.

лодіти почуттями, не потурати раптом збудженим побажанням, не схилитися до помислів, які спричиняють хтивість, не тішитися тим, що згодом викличе до себе ненависть, не виконувати волі плоті, але приборкувати пристрасті страхом Божим. Тому що воістину помірний той, хто прагне (бажає) цих безсмертних благ і, до них спрямовуючи розум, відвертається від плотської хтивості, гребує потураннями плоті як тим, що вкидає у морок; не любить дивитися на жіночі обличчя, не зачаровується тілесною зовнішністю, не насолоджується пахощами, не уловлюється словами лестоців, не залишається наодинці з жінками, і особливо нескромними, не подовжує бесід із жонами. «Істинно мужній і помірний той, хто» утримується у всякому помислі й кожне бажання переборює прагненням кращого і страхом майбутнього віку. Блаженні такі, тому що на них чекають райські втіхи»¹⁰⁴, — закінчує преподобний Єфрем.

Отже, преподобний учить, що у справі помірності потрібне помірне користування всім тим, що дає Бог на користь людині. Але це стає можливим лише в тому разі, коли людина навчається володіти своїм розумом, волею й усіма своїми почуттями.

Працюючи над собою у помірності, християнин вельми полегшує собі здобуття ще двох чеснот — цнотливості й чистоти.

Преподобний Єфрем учить, що цнотливість полягає тому, щоб бути вільним не тільки від блуду та плотських задовольень, а й від інших пристрастей. Тому «істинно цнотливий той, хто не тільки все тіло зберігає від блуду, але й кожен член тілесний; коли, наприклад, око і язик дотримуються цнотливості, кожний у власній його діяльності, і у внутрішній людині душевні думки не входять у сполучення з порочними думками»¹⁰⁵.

Чистота і цнотливість, за преподобним Єфремом, є «узда для очей, що все тіло приводить з птьми до світла; дар Божий, сповнений доброти, повчання і відання; пристань, сповнена миру та злагоди; легкий тягар, що не потопає у водах (спокус миру), і вічне багатство, приховане в душі христорубивої людини, яке той, хто володіє ним, відшукає, коли буде потреба; духовна колісниця, яка того, хто нею володіє, підносить у височінь; прекрасний маєток, який

¹⁰⁴ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 1. С. 19–20. — Див. також: Т. 2. С. 354.

¹⁰⁵ Там же. Т. 3. С. 389, 399.

звірі не спустошують і вогонь не спалює; родоначальниця любові та житіє ангельське. <Ці чесноти> відганяють зневіру й вселяють терпіння; применшують пристрасті й створюють безпристрасність; породжують духовну радість і умертвляють печаль; освічують праведних, потьмарюють диявола і швидко лнуть до почесі вишнього звання у Христі; радують серце, що придбало їх, і окриляють душу до небесного. Спочиваючи в душах лагідних і смиренних, чистота й цнотливість виробляють Божих людей; розцвітають, як троянда, серед душі й тіла, і весь дім наповнюють пахощами; умилостивляють Бога, досягають Його обітниць і у всіх людей знаходять собі благодать. Їх полюбили святі; їх полюбив святий Іоанн Євангеліст і удостоївся лежати на грудях Господа Слави. Не лише приснодівчам, але й тим, хто живе у шлюбі вони здобувають почесі»¹⁰⁶.

«Сумлінно молися Господу, — говорить преподобний, — щоб <Він> дарував тобі дух досконалої цнотливості»¹⁰⁷, тому що хто досягає цнотливості, в того вселяється Дух Божий і прославляє його, і така людина стає храмом Божим¹⁰⁸.

Але справжня чистота і справжня цнотливість оселяються в душі подвижника тільки після великих зусиль, у яких він виявив свою вірність Богові. І «блаженна людина, — говорить преподобний, — яка завжди намагається підготувати благодаті чисте серце, щоб, коли прийде, знайшла вона пахощі чеснот і святиню душі, і жила в ньому у віки вічні»¹⁰⁹.

Преподобний Єфрем пише і про ознаки, за якими можна визначити, чи працює над собою душа заради придбання цнотливості й чистоти. Така душа «пригнічує і поневолює плоть, і проникає поглядом у небесне; гребує розкошами, тілесною вишуканістю й оздобленнями одягу; ненавидить дорогі страви й тікає від пияцтва; відвертається від лукавства й приліплюється до добра; має серце чисте, гортань солодку й обличчя світле; має в руках непорушне багатство й жене від себе недбальство»¹¹⁰.

¹⁰⁶ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 2. С. 151–152.

¹⁰⁷ Там же. С. 73.

¹⁰⁸ Там же. Т. 2. С. 380. — Див. також: Т. 1. С. 131.

¹⁰⁹ Там же. Т. 1. С. 206.

¹¹⁰ Там же. Т. 2. С. 151–152.

Преподобний Єфрем говорить також, що чистота й цнотливість досягаються помірністю, лагідністю й безмовністю в любові. Вони допомагають подвижникові здобувати нові чесноти, через які він усе вище й вище піднімається духовними сходами.

Розділ VII

Про покаяння

Внаслідок гріхопадіння наших прабатьків людська природа втратила свою первозданну чистоту, без якої істинно моральне життя стає неможливим. І тільки покаяння, говорить преподобний Єфрем, «відновлює єство й повертає йому власне його достоїнство»¹¹¹. Той, хто кається, очищає своє серце від будь-якої нечистоти, готуючи його для прийняття благодаті. За допомогою покаяння здобуваються й інші християнські чесноти. Навпаки, якби не було покаяння, то давно загинув би рід людський»¹¹².

Покаяння необхідне для кожного християнина. Істинне духовне життя починається з покаяння як зречення усього гріховного й порочного. Сам Господь розпочав Свою проповідь закликком: «Покайтеся!» (Мф. 4, 17). У разі ж нерозкаяності Праведний Суддя грозить людині вічною загибеллю (див. Лк. 13, 3). Зі слів Христа Спасителя видно, що Він з любов'ю чекає від людини покаяння і готовий простити і прийняти кожну душу, які б тяжкі гріхи вона не скоїла.

Святий Єфрем Сирін — здебільшого оспівувач і проповідник покаяння. При кожній нагоді, чи не на кожній сторінці своїх творів, він, з усією переконливістю натхненного красномовства й повнотою християнської смиренності, говорить про покаяння¹¹³. «Покаяння — це багатий і рясний плід, <тому що> в будь-який спосіб приносить Богові доблесні справи. Це — багатоплідне поле, тому що обробляється повсякчас. Це — древо життя, тому що воскрешає багатьох померлих гріхами. Бог звеселяється ним, як силою Своєї творчості,

¹¹¹ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 3. С. 181.

¹¹² Там же. С. 159.

¹¹³ *Денисов Л. Духеспасительные беседы о покаянии*. М., 1912. С. 5.

тому що кого гріх намагається згубити, тих відтворює воно до Божої слави. Покаяння — великий прибуток у Бога, тому що приводить до Нього людей та юрбами збирає грішників. Покаяння — купіль Божя. Покаяння є жертвник Божий, тому що ті, хто згрішив, за його допомогою умилостивляють Бога. Покаяння є Божя трапеза, тому що через нього вкушає Бог спасіння людське. Покаяння є дивовижний хліб Божий: Бог вкушає в ньому сповідання совісті, Він п'є у покаянні сльози розчулення; у ньому насолоджується запашною волею, щирим почуттям зітхань, тому що вони для Бога, немов ароматне вино»¹¹⁴.

Покаяння різноманітне. «Воно живить Бога хвалою і також сповіданням; живить Його помірністю, благочестям і подвижництвом; живить Його різними милостинями. Покаяння є велике горно, що приймає в себе мед і перетворює його на золото; бере свинець і віддає срібло. Покаяння є дзеркало, тому лукавий не залишає його в нас, щоб не побачили ми в ньому себе і не зміли своїх нечистот»¹¹⁵.

У чому ж полягає покаяння? «Щире покаяння полягає в тому, щоб відійти від гріха і зненавидіти його, подібно до того, хто говорить: *«Неправду зненавиджу і гребую нею»* (Пс. 118, 163); і ще: *«Я присягнув, що буду держатися присудів правди Твоєї, і дотримаю»* (Пс. 118, 106). І тоді Бог з радістю приймає того, хто приходить до Нього»¹¹⁶. Але прощення від Бога одержує тільки той, хто дійсно вирішив залишити гріх, тому преподобний говорить: «Відступи, плач, омий посудину свою, споганену гріхом, обіцяй більше не грішити, тому що тільки тоді зцілишся, коли це виконаєш, тому що Бог є Бог тих, хто кається»¹¹⁷. Та «не будь таким, що сьогодні кається, а ранком грішить, і один день — серед грішників, а інший — серед тих, що каються, але йди шляхом покаяння увесь час, щоб зустріло тебе людинолюбство Боже. Тому що того, хто приносить добровільне покаяння, Господь приймає з любов'ю»¹¹⁸.

¹¹⁴ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 3. С. 154–168.

¹¹⁵ Там же. Т. 5. С. 220.

¹¹⁶ Там же. Т. 2. С. 232.

¹¹⁷ Там же. Т. 3. С. 23.

¹¹⁸ Там же. Т. 4. С. 134.

Щодня людина грішить ділом, словом і думкою, тому вона має потребу в безперестанному покаянні. Саме по собі покаяння не має певного часу, і немає такого часу, який би не був придатним для покаяння. Преподобний Єфрем пише: «Якщо й тисячі разів згрішиш, але потім знову навернешся до покаяння, то знову очистишся від бруду і від заподіяного тобою беззаконня. <Якщо ти грішник, і> в один день грішиш сімдесят разів по сім, то Бог не зачинає для тебе двері щедрот, якщо тільки каятимешся. Якщо, лягаючи спати вночі, ти дав із собою на ложі місце гріху, то вранці йди з покаянням у дім до Лікаря, і Він зцілить тебе. Якщо протягом дня додався в тебе ще один болісний гнійний струп, то ввечері приступися до порога Лікаря, і Він зцілить твої гнійні болячки. Прийди із скрухою і в простоті серця, і припади до Бога, тому що Він благий і милосердий, і спасає тих, що каються»¹¹⁹.

Покаяння необхідне всім: і грішникам, і праведникам, тому що, як учить Церква вустами апостола Павла, «тому що всі согрешили і позбавлені слави Божої» (Рим. 3, 23). У безперестанній покайній роботі й полягає порятунок від гріхів і пристрастей, які при недбалстві й послабленні подвигу можуть незабаром узяти гору над душею людини. Впавши у гріх, потрібно вставати і з вірою та надією на допомогу Божу продовжувати боротьбу. Через покаяння, говорить преподобний, людина «постає прекрасною і шляхетною, і, уникаючи скверни, досягає Царства Небесного»¹²⁰. Велика й непереборна сила покаяння, що в одну мить може змінити вічну долю навіть самого закоренілого грішника.

Бог бажає почути від людини, яка приносить покаяння, гріхи її не тому, що не знає їх. Йому вгодно, щоб через сповідь людина усвідомила свої гріхи й одержала прощення їх. Господь, на думку преподобного, «нічого важкого і неможливого не вимагає від нас, але тільки чекає скрушеного серця, розчулення помислів, зізнання в гріхопадінні, невтомного й посиленого припадання до Бога із благанням прощення <в тому>, в чому згрішили»¹²¹.

¹¹⁹ Творения прп. Ефрема Сирина. Т. 1. С. 212–213. — Див. також: Т. 4. С. 153–154.

¹²⁰ Там же. Т. 5. С. 27.

¹²¹ Там же. Т. 3. С. 368–369.

«Господь є наш Пастир, — пише преподобний Єфрем, — а ми — Його паства, як і в раї. Він дав нам покаяння, як очищувальну воду для того, щоб ми нею вмивалися, коли в чому-небудь прогрішимо. Тому ми маємо не тільки баню «пакібітія» (відродження), але й «оновлення» (Тит. 3, 5), і якщо в чому згрішимо, то, обмившись покаянням, робимося чистими»¹²².

Покаяння має бути нелицемірним, щирим і твердим, тому що Господь не приймає покаяння, яке приноситься лише зовнішньо. Таке покаяння засуджується Богом і прикладається в гріх тому, хто його приніс, зокрема, тому, що «й інших наvertsає до подібного лицемірства»¹²³.

«Постарайтеся, — умовляє преподобний, — надати собі допомогу в цей короткий час <земного життя>, щоб щирим покаянням і слізьми вмилоствити довготерпеливого й милосердного Бога. Тому що ніхто не допоможе нам у день Суду, — ні друг, ні родич, — окрім покаяння, принесеного тут, на землі, і чеснот, що сприяють йому: щирої любові, смиренномудрості, слухняності, помірності й чистоти»¹²⁴.

Виправлення можливе тільки в цьому житті, — після смерті вже немає місця для каяття. Там — царина розплати за зроблене. Тому преподобний Єфрем говорить: «Заради небагатьох сліз, пролитих у цей короткий час, і заради покаяння Бог прощає всі гріхопадіння. Поплач трохи тут, щоб не плакати там у віки вічні, у пільмі кромішній. Тому що, проливаючи сльози тут, одержуєш полегшення й усяку розраду, а там, і плачучи, зазнаєш покарання й стягнення багаточисленних талантів»¹²⁵. «Блаженні ті, які плачуть день і ніч, тому що <вони> позбудуться майбутнього гніву»¹²⁶. «Будемо плакати тут, щоб не плакати там, — закликає преподобний, — <тому що> скільки самі бажаємо, стільки й прощає благий Бог»¹²⁷.

Преподобний Єфрем зазначає, що найдосконалішим знаряддям покаяння є плач. Із плачу починали і плачем завершували своє життя всі ті, що досягли спасіння. Плач покладає початок навершення до Бога, слізьми полегшується важкий шлях до Нього, плачем й закін-

¹²² Творения прп. Ефрема Сирина. Т. 3. С. 161.

¹²³ Там же. С. 175.

¹²⁴ Там же. Т. 2. С. 356.

¹²⁵ Там же. Т. 1. С. 195.

¹²⁶ Там же. Т. 2. С. 354.

¹²⁷ Там же. Т. 1. С. 194.

чується великотрудне життя людини. Без покаянного плачу тілесний подвиг ставиться за ніщо й — більше того — сприяє розвитку зарозумілості й гордині. Блаженний же плач, навпаки, очищає всякого грішника від гріхів.

Преподобний Єфрем говорить: «Початок плачу — пізнання себе самого. Тож нехай буде плач наш не по плоті й не заради того, щоб бачили це люди, але по Богу, Який знає таємниці серця. Плач створює і зберігає; плач омиває слізьми душу й робить її чистою. Плач породжує цнотливість, відтинає примхи, удосконалює чесноти. Плач ублажається Богом (див. Мф. 5, 4) і приймає розраду від Ангелів»¹²⁸. Тому всіх закликає преподобний Єфрем, говорячи: «Будемо плакати перед Господом Богом нашим, доки не вкинуті у пільму кромішню. Щодня проситимемо у Господа сліз зворушення, щоб, коли будемо оплакувати гріхи свої, проквітла душа, позбувшись гріховної посухи. Тому що слізьми в серце того, хто приносить покаяння, прикликається благодать, яка омиває душу від гріхів й очищає її від беззаконь, і з кожним днем приносить нові плоди»¹²⁹.

У главі «Про вісім помислів» преподобний розповідає подвижникові, яким чином можна досягти покаяння: «Якщо хочеш, щоб Бог дарував тобі сльози, зворушення й безпристрасність, то безперестану приводь собі на пам'ять смерть і гроб свій, <і тоді> придбаєш щире покаяння, що приведе тебе до спасіння»¹³⁰.

За вченням преподобного Єфрема, бувають «сльози за речами видимими, і вони дуже гіркі й суєтні, тому що ведуть до загибелі». Бувають «сльози покаяння, коли душа жадає вічних благ, і вони вельми солодкі й корисні, тому що ведуть до спасіння». І бувають «сльози каяття там, де «плач і скрегіт зубів» (Мф. 8, 12), — і ці сльози гіркі й марні, тому що зовсім безуспішні, тому що вже немає часу для покаяння»¹³¹.

Істинний плач — це дар Божий, і досягається він багатьма зусиллями. Плач і жалкування через гріхи є зворушення серця, і цей «розумний плач» має силу очистити грішника від гріхів, рясними

¹²⁸ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 1. С. 315–316.

¹²⁹ Там же. С. 281–282. — Див. також: Т. 2. С. 65–66.

¹³⁰ Там же. Т. 2. С. 392.

¹³¹ Там же. Т. 1. С. 142.

струменями сліз змиваючи з нього весь духовний бруд. Він (плач) є тією єдиною умовою, яку ставить Церква грішникові на сповіді і яка одна тільки потрібна як для прощення гріхів, так і для прийняття милості Божої.

Отже, за допомогою покаяння людина приходиться спочатку до пізнання самої себе й свого стану, а потім до пізнання того, що вище неї, тобто до Божественних речей, і потроху здобуває необхідні чесноти. «Покаяння зі слізьми <являє собою> прекрасне й богоугодне свято, на якому співсвяткує (з людиною) Господь»¹³².

Розділ VIII

Про любов до Бога і ближнього

Чим яснішим і глибшим в людині є усвідомлення власної гріховної зіпсованості, тим ясніше вона відчуває необхідність Божественної допомоги й Божественної милості, тим сильнішим є її прагнення до Бога, яке в покаянні шукає прощення гріхів. Таким чином, любов до Бога й покаяння мають між собою глибокий внутрішній зв'язок. Вони повертають людину до щирого християнського життя й ведуть його до спасіння. Але вінцем усіх чеснот є любов, без якої неможливий духовний успіх.

Любов і є метою усього аскетичного подвигу християнина. Прагнення душі до любові є прагнення до Самого Бога і з'єднання з Ним, тому що «Бог є любов» (1 Ін. 4, 16). Як і багато святих отців, преподобний Єфрем говорить про Божественну любов як про «сукупність досконалості й завершення всієї «лествиці» (сходів) чеснот»¹³³.

«Хто має любов, — говорить святий Єфрем, — той виконує увесь закон, тому що «любов є виконання закону» (Рим. 13, 10). Ні на небі, ні на землі немає нічого дорожчого за любов. Божественна любов очолює чесноти, вона — причина всіх благ, виконання закону. Любов'ю все налаштовується до спасіння, смерть скасована, пекло переможене, Адам прикликаний, Єва звільнена. Любов'ю Ан-

¹³² *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 3. С. 23.

¹³³ Там же. Т. 1. С. 355.

гели й люди зібрані в єдине стадо. Любов'ю клятва скасована, рай відчинено, явлене життя, обіцяне Небесне Царство. Вона, впіймавши в сіті ловців риб, зробила їх ловцями людей. Вона йшла на подвиг разом з мучениками й зміцнювала їх; вона пустелі перетворила на упоряджені обителі. Вона гори й вертепи сповнила псалмоспівами. Вона із людей зробила ангелів; вона навчила мужів та жон прямувати тісним і вузьким шляхом... О, блаженна любов, подателька всіх благ! О, блаженна любов, що робиш блаженними тих, хто возлюбив тебе! Блаженна, воістину преблаженна людина, яка придбала любов від чистого серця й чистої совісті!»¹³⁴. И далі преподобний умовляє: «Бережи любов як зіницю ока, тому що в ній світло й життя; зберігай її, вона — радість для всіх відданих їй. Вона — Божеське надбання, вона — ангельське достоїнство. Бережи її. Якщо злюбиш її, «*відновиться, як орел, юність твоя*» (Пс. 102, 5). Якщо збережеш її, <вона> буде радощами твоїми перед Богом і перед Ангелами; якщо злюбиш її, добрий успіх матимеш у всіх справах своїх. Якщо злюбиш її, вселиться в тебе благодать Божа, і благодать, як джерело, точитиме зцілення людям, і пахощі її звеселять серце твоє. Вона — стовп усіх чеснот; у ній немає туги смертної; вона навчає правди й мужності, терпіння й миру; вона — дім Божий»¹³⁵. В іншому місці преподобний Єфрем пише: «Любов Божа є безсмертний вогонь, що здійснюється від землі й ненавидить земне. Вона робиться запорукою Божою у душі; вона — *стовп і утвердження істини у святій душі*»¹³⁶.

У главі «Про любов» преподобний Єфрем називає блаженною людину, яка здобула любов Божу, тому що «така людина носить у собі Бога і разом з Богом (перебуває) понад усе: нічого не боїться, тому що любов виганяє страх; ніким ніколи не гребує: малим і великим, славним і безславним, бідним і багатим, але, навпаки, «*усе покриває... усе терпить*» (1Кор. 13, 7); ні перед ким не звеличується, нікого не зневажає, сам ні на кого не наговорює і від тих, що наговорюють відвертає слух; не ходить лестощами, сам не запинається й братові ноги не запинає; не суперничає, не заздрить,

¹³⁴ Творения прп. Ефрема Сирина. Т. 3. С. 8.

¹³⁵ Там же. Т. 1. С. 388–389.

¹³⁶ Там же. Т. 2. С. 63.

не дивиться ненависним оком, не радіє з падіння інших, не чорнить того, хто впав, але уболіває за ним і виявляє до нього співчуття, не залишає брата в біді, але заступається і готовий вмерти за нього; виконує волю Божу і є учень Божий; ніколи нічого не привласнює собі, ні про що не говорить: «Це моє», але все, що не є в нього, пропонує усім у загальне користування; нікого для себе не вважає за чужого, але всі йому свої; не дратується, не гордує, не спалахує гнівом, не радіє про неправду, не бариться у неправді, нікого не вважає за свого ворога, крім одного диявола». Така людина переселиться до Бога і житиме з Ангелами. А той, хто не придбав любові, «нешасний і жалюгідний... <він> — знаряддя диявола... блукає усякою стежиною і не знає, що у пільмі ходить, <і> ніколи йому не бачити райських обителів»¹³⁷.

Хто прагне до безсмертного життя, тому, як навчає преподобний Єфрем, потрібно стати вище і більше за все, що є у цьому віці; тікаючи від земної слави, полюбити небесну славу Христову, не домішуючи нічого іншого до цієї любові, і нічого не любити в цьому житті. Тому що той, хто придбав щирю любов до Бога, «як меч двогострий, відсікає усяку любов миру цього». Таку душу вже не може утримати ніщо видиме: ані задоволення, ні слава, ні багатство, ні узи плотської любові, ні будь-що матеріальне. Душа, яка любить єдиного Бога, перемагає всяку земну любов і любов до речей, «і все лукаве робиться бездіяльним»¹³⁸ через придбання досконалої любові до Бога. Тих, які зневажили земне і злюбили єдиного Господа, святий Єфрем називає «друзями Христовими»¹³⁹.

Найбільший дар — це любов, що «перебуває у віках»¹⁴⁰. Преподобний говорить: «Хто знайшов любов, знайшов і Бога»¹⁴¹. Така людина «радіє, коли робить добро, тішиться, коли творить справи любові, і веселиться, коли виконує послух. Бачить подвижник і Бога, Який сприяє йому, бо кожний знає того, хто одну з ним робить справу». «Любов не дивиться на (свою) правду і не показує іншому

¹³⁷ Творения прп. Ефрема Сирина. Т. 1. С. 6–7.

¹³⁸ Там же. Т. 2. С. 117.

¹³⁹ Там же. С. 354.

¹⁴⁰ Там же. Т. 3. С. 267.

¹⁴¹ Там же. Т. 1. С. 209.

своєї святості... <вона> невидима плотським очам... <але> видима очам душевним»¹⁴². Наставляючи подвижника в цій великій чесноті, преподобний Єфрем говорить: «Ні до кого не май ненависті у серці своєму і не відплачуй злом за зло, але придбай собі любов, яку Божественне Письмо поставило вище за будь-яку чесноту, тому що уподібнило її Самому Творцеві усього»¹⁴³.

Щира любов до Бога нерозривно пов'язана, за словом Спасителя, з любов'ю до ближнього (див. Мф. 22, 40). Преподобний говорить: «Замість пояса підпережись досконалою любов'ю до Бога і ближнього: любов зробить <так>, що попрямуєш (вирушиш у дорогу) і не зустрінеш перешкод», тому що той, хто любить брата свого, возлюблений буде Богом, Який убереже його від усякого гріха. А для цього з усіма май любов і від усіх віддаляйся, щоб зненавидів ти не людей, але гріх»¹⁴⁴.

У своєму «Напученні ченцям» святий Єфрем говорить про те, як можна легко здобути успіх в любові до ближнього, якщо «перше (заповідь про любов до Бога. — *свщ. Р.Я.*) поставити на першому місці, а друге (заповідь про любов до ближнього. — *свщ. Р.Я.*), йдучи за першим, здійснився свою чергу. Але якщо хтось, через недбалість про першу й велику заповідь — любов до Бога, яка за <сприяння> Божої сили утвориться в нас із внутрішньої схильності, доброї совісті та здорових думок про Бога, заміриться піклуватися про друге, зовнішнє тільки служіння (ближньому), то неможливо, щоб у змозі він був виконати це служіння чисто та здраво, тому що підступи злоби, знаходячи розум далеким від пам'ятання про Бога, від любові й від прагнення до Бога, або викликають у душі ремствування та скарги на служіння, здійснюване для братії, або спокушають (подвижника) думкою про свою праведність» і таким чином гублять його. Але якщо в того, хто подвизається на шляху Господньому «самий розум і душевний настрій завжди зайняті думкою про Бога» і спрямовані до Нього, то «тоді у відповідність до любові Божої він завжди одержує цілковитий успіх». Але досягається це «боротьбою і зусиллями розуму», тому що «ворог завжди стоїть на перешкоді прекрасному, принадує або захоплює розум, щоб при пам'ятанні про

¹⁴² *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 3. С. 166.

¹⁴³ Там же. Т. 1. С. 300–301.

¹⁴⁴ Там же. Т. 3. С. 296. — Див. також: Т. 1. С. 310.

прекрасне не злюби він горнього, але звабив волю свою якимись земними думками й побажаннями. Тому що це — смерть, поразка лукавому, коли розум зайнятий любов'ю до Бога й пам'ятанням про Нього. Звідси може виникнути й чиста любов до брата, а також істинна простота, і лагідність, і смиренність, і щирість, і доброта, і молитва, і досконале дотримання святих заповідей»¹⁴⁵.

Преподобний учить, що, насамперед, потрібно прощати братові його гріхи, щоб між усіма були мир і любов, тому що тільки тоді «молитва буде почута і приношення угодне» Богові. «Нехай сонце не заходить у гніві вашому, — наводить преподобний слова Святого Письма. — Будемо прощати все боржникам і утвердимо любов, тому що вона покриває безліч гріхів»¹⁴⁶. Без любові, навпаки, «будь-яка справа і будь-який учинок — нечисті». Тож навіть «якщо хтось зберіг дівоцтво, або постує, або пильнує, або молиться, або дає притулок бідним, або має намір приносити дар, або начатки, або плоди, або будує церкви, або інше щось робить, але без любові, то все це ніщо перед Богом, тому що не угодно це Богові». Більше того, якщо хтось має ворожнечу на брата й гадає принести що-небудь Богові, то така людина буде прийнята нарівні з таким, «що приносить у жертву собаку або ціну блудниці». Тому, зазначає преподобний, «нічого не розпочинай робити без любові»¹⁴⁷.

Вважатися досконалим, за вченням святих отців, може лише той, хто має любов до ворогів. І преподобний Єфрем закликає своїх учнів «спонукати свої серця» до досягнення цієї любові, смиренно прощати будь-яку образу й прагнути того, щоб з усіма мати мир і любов.

Як бачимо, для преподобного Єфрема любов до Бога є основою любові до ближнього, а через любов до ближнього здобувається любов до Бога. Любов зводить подвижника на висоту досконалості. Усі інші чесноти є тільки засобами для досягнення любові, як головної мети християнської аскези, і будь-який подвиг без любові втрачає своє значення. Любов, за словами преподобного, є «матір усіх чеснот, і обіймає їх усі, приводячи людей до бажаної єдності “у союзі миру” (Єф. 4, 3)»¹⁴⁸.

¹⁴⁵ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 3. С. 337–338.

¹⁴⁶ Там же. Т. 3. С. 5–6.

¹⁴⁷ Там же. С. 6–7.

¹⁴⁸ Там же. Т. 2. С. 199. — Див. також: Т. 3. С. 267.

Розділ ІХ

Про страх Божий

Духовно-моральні твори преподобного Єфрема Сиріна розпочинаються з розмірковування про страх Божий. Того, хто придбав цю чесноту, преподобний Єфрем називає «блаженним»¹⁴⁹. Страх Божий нерозлучний з любов'ю. У «Напученні ченцям» преподобний говорить, що подвижник якомога повинен прагнути «мати в серці своєму священну любов і страх Божий, і нехай (християнин) безперестану просить їх у Бога, і частим, краще ж сказати безперестанним, нагадуванням (собі) про Господа й небесну любов нехай здобуває їх»¹⁵⁰. І тоді ніщо не зможе перебороти страх Божий, а він «перемагає всяку муку й усяку смерть...<тому що> дорівнює любові, а любов дорівнює милосердю; три ж ці чесноти — Божа обитель»¹⁵¹.

Страх Божий у душах подвижників буває *початковий* і *досконалий*. Перший притаманний тим, хто розпочинає християнське життя, другий — тим, хто досяг уже певної досконалості. Новоначальному властиво виконувати волю Божу «через страх мук». І це необхідний етап у духовному розвитку, тому що тільки через нього подвижник приходять до того, що є «страх досконалий».

Преподобний Єфрем говорить, що ченцю спочатку потрібно мати людський страх, щоб ним він утримувався від усього гріховного, а потім народиться і страх Божий, яким подвижник «приборкуватиме свій розум»¹⁵².

Преподобний говорить також, що досконалим, може вважатися лише той, хто має любов до Бога й здобував страх Господній, тому що цими чеснотами здобуваються всі інші. «Бійся Бога, і знайдеш

¹⁴⁹ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 1. С. 4.

¹⁵⁰ Там же. Т. 3. С. 336–337. Наведемо тут один з прикладів благодатного союзу цих великих чеснот: «Страх и любовь, — пише преподобний, — стоять на сторожі вуст, цього джерела слів. Страх спиняє слова соромітницькі, любов виводить слова досточесні. Вуста могли б не промовити доброго слова, але цього не допустить любов; могли би випустити слово лукаве, але цього не допустить страх правди» (*Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 5. С. 177).

¹⁵¹ Там же. Т. 4. С. 99.

¹⁵² Там же. Т. 1. С. 268.

благодать і життя вічне, — говорить святий Єфрем. — Страх Господній є джерело життя. Страх Господній — твердиня душі. Страх Господній упорядковує духовне мислення. Страх Господній — хранилище душі. Страх Господній у всякій справі подає благодать тому, хто боїться Господа. Страх Господній — керманець душі. Страх Господній освічує душу. Страх Господній знищує лукавство. Страх Господній угамовує пристрасті. Страх Господній повертає любов. Страх Господній робить мертвим будь-яке погане побажання. Страх Господній стримує сластолюбство. Страх Господній — училище душі й провіщає їй благі надії. Страх Господній винагороджує миром. Страх Господній сповнює душу святими думками й вручає їй скіпетр Небесного Царства». Ніхто з людей не зрівняється з тим, хто боїться Господа. «Хто боїться Господа, той подібний до світла, що вказує багатьом шлях спасіння. Хто боїться Господа, той подібний до укріпленого міста, яке стоїть на горі, і перед лицем його тремтять лукаві біси. Вельми блаженна душа, що боїться Господа, тому що завжди перед собою бачить праведного Суддю»¹⁵³.

Ублажаючи богобоязливих, преподобний Єфрем пише і про властивості душі, яка має страх Божий. «Хто боїться, той не ширяє розумом туди й сюди, тому що чекає свого Владика, *щоб, коли він несподівано прийде*, не знайшов, що <він> спить, і не розітнув його навпіл» (Мк. 13, 36; Мф. 24, 21). Хто має страх Божий, той не буває необачливим, тому що завжди тверезиться. Хто боїться, той не віддається сну без міри, тому що пильнує і чекає пришествия Господа свого. Хто боїться, той не залишається байдужим, щоб не роздратувати свого Владика. Хто боїться, той не лінується, тому що завжди дбає про статок, побоюючись підпасти осуду. Хто боїться, той завжди віддає перевагу угодному Господеві його й уготовляє це, щоб Господь, коли прийде, похвалив його за *«многая»*. Таким чином страх Господній для тих, що придбали його, робиться причиною багатьох благ!»¹⁵⁴. Такі вже поза всяким ворожим хитруванням і уникли всіх підступів ворога. Хто має страх Божий, той «зручно рятується від намірів підступного ворога. Ворог ні в чому не підловлює його»¹⁵⁵.

¹⁵³ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 1. С. 86–87.

¹⁵⁴ Там же. С. 4–5.

¹⁵⁵ Там же. С. 4.

Страх Божий є ніби проводирем і вихователем у житті людини, оберігаючи її від гріховних помислів, слів і вчинків. Того ж, хто не має страху Божого, преподобний називає «кокаєним», тому що він «ширяє розумом і байдужий до добра, спить без міри та не дбає про свої справи, вихваляється пристрастями, любить спокій, тікає від злих страждань, гребує смиренністю й вітає гординю»¹⁵⁶.

У главі «Про страх Божий і про Останній Суд» преподобний Єфрем говорить, що хто боїться Бога, той дотримується всіх заповідей Його, творить волю Його і виконує кожне слово Його. Хто боїться Господа, той мудрий. А де немає страху Божого, «там не знайти нічого доброго». Потрібно «полюбити страх Божий і йти шляхом його не спотикаючись, щоб знайти стежки життя, які приведуть у Небесне Царство». І тому, «хто боїться Господа й дотримується всіх заповідей Його, Господь поставить над усіма володіннями Своїми і вручить йому всі багатства Свої»¹⁵⁷.

«Тварини страхалися святих мужів і покірні були велінням їх, — говорить святий Єфрем, — тому що святі боялися Бога й були оселею Його, і Бог жив і перебував у них. Бачачи в них превелику силу Його, тварини в усьому корилися їм. Та не тільки тварини, але й небо, і земля, і море, і повітря, і все, що в них, корилися тим, у кого все серце було сповнене страху Божого»¹⁵⁸.

Хто боїться Господа, той вищий за будь-який страх. «Навіть сатана боїться того, хто боїться Бога, і полчища його тремтять перед тим, хто виконує заповіді Божі... Навіть смерть боїться наближатися до тих, хто боїться Бога, і тоді тільки приходить до нього, коли звелено їй розлучити душу його з тілом»¹⁵⁹.

«Якщо хочеш, щоб гріх не подолав тебе, — пише преподобний, — завжди май страх Божий перед очами своїми»¹⁶⁰, тому що «страх Божий — міцний стовп перед лицем ворога. Не руйнуй цього стовпа, і не будеш узятий у полон»¹⁶¹. «Доки душа твоя любить страх Господній, не впадеш у тенета диявольські, але будеш, немов орел,

¹⁵⁶ *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 1. С. 5.

¹⁵⁷ Там же. Т. 4. С. 95.

¹⁵⁸ Там же. С. 96–97.

¹⁵⁹ Там же. С. 97.

¹⁶⁰ Там же. Т. 1. С. 4.

¹⁶¹ Там же. Т. 2. С. 136.

який ширяє у височінь»¹⁶². У боротьбі з ворогом візьми замість меча «страх Божий, тому що страх Божий є двогострий меч, що відтинає всяке лукаве побажання». Якщо «всією силою своєю» боятишся Бога, то «Він умудрить тебе, яким чином слід тобі спасатися», а якщо «зневажатимеш страхом Божим і віддаватимешся гріху, то будеш засуджений»¹⁶³ і загинеш.

Преподобний Єфрем показує зв'язок страху Божого з іншими чеснотами: «Якщо подвижник придбає смиренність і лагідність, то зійде на нього благодать страху Господнього»¹⁶⁴; «безмовність, поєднана зі страхом Божим, є вогненна колісниця, яка тих, хто придбав його, підносить на небеса»¹⁶⁵. А від страху Господнього та цнотливості «народжуються любов, радість, мир, слухняність, великодушність, помірність, терпіння й усе, що пристойне християнам»¹⁶⁶. І тоді вселиться в подвижника Бог і буде перебувати в ньому, «женучи геть від нього всі жахи світу»¹⁶⁷.

¹⁶² *Творения прп. Ефрема Сирина*. Т. 2. С. 173.

¹⁶³ Там же. С. 193.

¹⁶⁴ Там же. Т. 3. С. 85.

¹⁶⁵ Там же. С. 100.

¹⁶⁶ Там же. Т. 1. С. 98.

¹⁶⁷ Там же. Т. 4. С. 97.

ЗАКІНЧЕННЯ

Ми закінчили виклад вчення преподобного Єфрема Сиріна про чесноти. У своєму житті преподобний пройшов цей важкий шлях духовного вдосконалення. Його душа здобула багатющий аскетичний досвід, що відобразився в його творах. Тому всі повчання преподобного як такі, що засновані на особистому досвіді, мають величезну цінність. Преподобний Єфрем у своїх аскетичних творах розкриває вчення про християнські чесноти й показує їхнє значення у справі морального вдосконалювання людини. Але чесноти для християнина не самоціль, а лише те, що наближає його до Бога. У цьому розумінні *всі* чесноти необхідні для спасіння, але цінність їхня різна. Вони утворюють ніби єдиний ланцюг, і здобуття їх лише тоді благоуспішне, коли дотримується певний порядок, виклад якого й знаходимо ми при вивченні творінь преподобного.

Шлях до духовної досконалості складний, тож для здобуття християнських чеснот необхідні наполегливість і праця. Подвиг цей потребує напруженої духовної роботи, яка ні на мить не припиняє боротьби людини за своє спасіння. Проте жодні зусилля не принесуть користі тому, хто не звертатиметься за допомогою до Бога.

І, нарешті, преподобний Єфрем говорить, що до придбання чеснот повинен прагнути кожен християнин, тому що без молитви, смиренності, покаяння, любові, страху Божого та інших християнських чеснот спасіння неможливе.

Вчення преподобного Єфрема Сиріна про християнські чесноти дозволяє нам краще зрозуміти закони духовного життя й показує, як через подвиг здобуття чеснот можна досягти християнської досконалості, щоб, живучи тілом на землі й працюючи на благо ближнього, духом жити на небесах у нетлінній радості вічного богоспівкування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Библия. Священное Писание Ветхого и Нового Завета: на церковнославянском языке. М.: Российское Библейское Общество, 1997. – 1658 с.
2. *Ефрем Сирин, преподобный*. Творения. Сергиев Посад, 1907. Т. 1. – 76, 399, III с.
3. То же. Т. 2. – 430, II с.
4. То же. Т. 3. – 428, III с.
5. То же. Т. 4. – 533, IV с.
6. То же. Т. 5. – 520, II с.
7. *Григорий Нисский, святитель*. Творения. М.: Тип. В. Готье, 1872. Ч. 8. – 535 с.
8. *Барсов Н.* Святой Ефрем Сирин как проповедник // – Христианское чтение. – Б. м., 1886. Т. 5. С. 732–770.
9. *Барсов Н.* Ефрем Сирин // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона / Под ред. И. Е. Андреевского и др. СПб., 1894. Т. 22. С. 695–696.
10. *Булгаков С. В.* Настольная книга для священно-церковно-служителей. М., 1913. Ч. 1. – 944 с.
11. *Варнава (Беляев), епископ*. Основы искусства святости. Опыт изложения православной аскетики. Н. Новгород: Братство во имя святого князя Александра Невского, 1998. Т. 4. – 412, II с.
12. *Варфоломей (Калугин), мон.* Раскрытие христианского учения о покаянии (по творениям святого Ефрема Сирина): Курсовое сочинение. Загорск, 1962. – 116, XXV с. В надзаг.: Московская Духовная Академия. Кафедра Нравственного богословия. – Машинопись.
13. *Денисов Л.* Душеспасительные беседы о покаянии. М., 1912. – 64 с.
14. *Димитрий Ростовский, святитель*. Жития святых. Репринт. Издание Свято-Введенского монастыря Оптиной Пустыни. Январь. Ч. 2. – 459, IV с.
15. *Зарин С. М.* Аскетизм по православно-христианскому учению. Этико-богословское исследование / Предисл. А. И. Сидорова. М.: Паломник, 1996. – XXXП, 694 с. – (Святые отцы и учителя Церкви в исследованиях православных ученых). – Репр. изд.: СПб., 1907.

16. *Касьян И., диакон.* Преподобный Ефрем Сирин и особенности его проповедничества: Курсовое сочинение. Загорск, 1971. – 198 с. В надзаг.: Московская Духовная Академия. Кафедра Гомилетики. – Машинопись.

17. *Кохно А.* Христианское учение о добродетелях, условиях и средствах к их достижению (по творениям преп. Макария Египетского и преп. Ефрема Сирина): Курсовое сочинение. Загорск, 1956–1957. – 162, 2 с. В надзаг.: Московская Духовная Академия. Кафедра Нравственного богословия. – Машинопись.

18. *Никанор (Абрамов), игумен.* Аскетический подвиг по творениям преподобного Ефрема Сирина: Курсовое сочинение. Загорск, 1968–1969. II, 138 с. В надзаг.: Московская Духовная Академия. Кафедра Патрологии. – Машинопись.

19. *Романов К.* Догматическое учение по творениям преподобного Ефрема Сирина: Курсовое сочинение. Загорск, 1974–1975. – 131 с. В надзаг.: Московская Духовная Академия. Кафедра Догматического богословия. – Машинопись.

20. *Созомен Э.* Церковная история. СПб.: Тип. Фишера, 1851. – 430 с.

21. *Филарет (Гумилевский), архиепископ.* Историческое учение об отцах Церкви. Репринт. Издание Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 1996. – VII, 384 с.

22. *Флоровский Г. В., прот.* Восточные отцы IV века. Репринт. М., 1992. – 240 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ I. Життя і труди преподобного Ефрема Сиріна	5
Розділ II. Поняття про чесноти	11
Розділ III. Про смиренність, смиренномудрість і лагідність	15
Розділ IV. Про терпіння та слухняність	20
Розділ V. Про молитву, піст і справи милосердя	24
Розділ VI. Про помірність, цнотливість і чистоту	30
Розділ VII. Про покаєння	34
Розділ VIII. Про любов до Бога і ближнього	39
Розділ IX. Про страх Божий	44
ЗАКІНЧЕННЯ	48
БІБЛІОГРАФІЯ	49

Вчення преподобного Єфрема Сиріна про чесноти
(за аскетичними творами)

Автор *священик Ростислав Ярема*
(e-mail: ier.rostislav@mail.ru)

Переклад з російської *ігумен Лонгин (Чернуха)*

Редактор *монахиня Євтропія (Бобровнікова)*

Художник *Т.Ф. Костянтинова*

Комп'ютерна верстка *Л.В. Расторгуєва*

Підписано до друку 9.01.2007

Тираж 10000 екз. Замовлення № 7-040.

Надруковано у типографії Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври